

Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrlometodějská teologická fakulta
Katedra křesťanské sociální práce

Charitativní a sociální práce

Bc. Helena Cichá

*Potřeba budování identity dítěte umístěného
do náhradní rodinné péče*

Diplomová práce

vedoucí práce: Mgr. Hana Šlechtová, Ph.D.
2019

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem všechny použité informační zdroje uvedla v seznamu literatury.

V Třinci dne 23.6.2019

.....
Helena Cichá

Obsah

Úvod.....	5
1 Rodina.....	6
1.1 Vymezení pojmu a funkce rodiny	6
1.2 Rodina náhradní	7
2 Potřeby dítěte.....	9
2.1 Základní potřeby dítěte	9
2.2 Vývojové potřeby dítěte.....	11
2.3 Attachment, citová vazba, vztah	12
3 Identita.....	13
3.1 Vývoj sebepojetí	16
3.2 Rodinná identita	17
3.3 Rodičovská identita	18
3.4 Identita dítěte v náhradní rodině, specifika	20
4 Budování identity dítěte v náhradní rodinné péči.....	21
4.1 Biologická rodina dítěte v náhradní rodinné péči	21
4.2 Kontakt dítěte v náhradní rodinné péči s biologickou rodinou	23
4.3 Institut dohod o výkonu pěstounské péče	25
5 Metodologie výzkumu, výzkumné cíle, etické dimenze výzkumu.....	27
5.1 Cíl a výzkumné otázky.....	27
5.2 Výběr výzkumného souboru a volba prostředí pro sběr dat.....	28
5.3 Etické otázky výzkumu.....	30
5.4 Metoda získávání dat.....	30
5.5 Průběh výzkumu	33
5.6 Analýza dat	33
6 Interpretace dat.....	36
6.1 Funkce rodiny, rodinná identita	36
6.2 Náhradní rodinná péče, následky minulosti pro dítě	37
6.3 Potřeby dítěte.....	37
6.4 Identita náhradního rodiče, náročnost role náhradního rodiče.....	39
6.5 Identita dítěte v náhradní rodinné péči.....	40
6.6 Biologická rodina dítěte v náhradní rodinné péči	41
6.7 Informovanost o biologické rodině, způsob předávání informací dítěti	43
6.8 Podpora, informovanost a pomoc pěstounům při budování identity dítěte	44
6.9 Diskuse.....	45
Závěr.....	46

Seznam použité literatury a zdroje50

Úvod

Práce je zaměřená na pěstouny a jejich náhled na potřebu utváření identity dítěte v náhradní rodinné péči. Spolupracuji s pěstouny již více let, prakticky od doby vzniku Institutu dohod o výkonu pěstounské péče, který zmiňuji dále v textu. Setkávám se s pěstouny a mám možnost alespoň zprostředkovaně poznávat náročnost jejich služby, služby dětem, které nemohou vyrůstat ve svých vlastních rodinách. Setkávám se s dětmi, které hledají svoji vlastní hodnotu, hledají ubezpečení, že je má někdo rád, hledají, kým jsou. Děti mívají mnoho otázek o jejich původu, o tom, kdo a kde jsou jejich rodiče. Ne vždy děti tyto otázky komunikují v rodinách pěstounů. Obávají se, že by své náhradní rodiče mohly zranit. Otázka identity dítěte v náhradní rodinné péči je téma, které se dotýká každé pěstounské rodiny a je součástí mé každodenní praxe.

Cílem práce je zjistit a popsat, jak pěstouni nahlízejí na potřebu budování identity dítěte jim svěřeného do náhradní rodinné péče. Hlavní metodou vedoucí k naplnění tohoto cíle je kvalitativní výzkum. Práce je rozdělena do šesti kapitol. První kapitoly jsou kontextuálním rámcem práce, teoretickým ukotvením pro provádění a zhodnocení výzkumu. Druhá část je zaměřena na samotný výzkum, od představení jeho metodologie, přes proces analýzy po prezentaci a zhodnocení výsledků výzkumu.

První kapitola popisuje rodinu, vymezuje pojem rodiny, funkce rodiny a zmiňuje rodinu náhradní, která je zkoumaným souborem výzkumu. Ve druhé kapitole píšou o potřebách dětí. Popisují základní potřeby dítěte a potřeby vývojové, které zohledňují jednotlivé potřeby dětí podle stádia jejich vývoje. Jednou ze základních potřeb je potřeba identity, která je tématem práce. Další část pojednává o citové vazbě a vztahu mezi matkou a dítětem, tzv. attachmentu, který mnozí autoři považují pro vývoj dítěte za zásadní. Poslední část této kapitoly se týká důsledků neuspokojování potřeb dítěte, se kterými se pěstouni reálně setkávají. Třetí kapitola je zaměřená na identitu. Obsahuje informace o vývoji sebepjetí, o rodinné a rodičovské identitě, o identitě dítěte v náhradní rodinné péči. Čtvrtou kapitolou je ukončena kontextuální část práce, je kapitolou o budování identity dítěte v náhradní rodinné péči a o úloze biologické rodiny dítěte. Pátá kapitola představuje metodologii výzkumu, výzkumné cíle, výběr zkoumaného vzorku, etické otázky výzkumu, metodu získávání dat, průběh výzkumu, způsob analýzy dat. V šesté kapitole jsou analyzovaná data interpretována. V závěru práce shrnuji výsledky výzkumu.

1 Rodina

„Domov je místo, kde žijí „naši“, což znamená naši lidé. Ti, kdo k nám patří a k nimž patříme my.“ (Matějček, 1994, s. 12). Takto psycholog Zdeněk Matějček představuje rodinu. Dále píše o tom, že lidé a lidské vztahy jsou důležitější než cokoli jiného. Má-li se dítě vyvíjet po duševní a charakterové stránce ve zdravou osobnost, potřebuje vyrůstat ve stálém a citově příznivém prostředí. A tímto prostředím by měla být rodina (Matějček, 1994, s. 14–16).

Každý člověk vyrůstá v nějakém prostředí, které jej ovlivňuje. Můžeme hovořit o sociálním prostředí a jeho vlivu na rozvoj lidské osobnosti. Vágnerová dělí socializační činitele do tří kategorií. Jsou to *společnost*, resp. obecné socio-kulturně podmíněné faktory. Ty působí na všechny členy daného společenství. Prostřednictvím těchto faktorů si jednotlivci osvojí tentýž jazyk, přibližně tytéž hodnoty a způsoby chování, které jsou obecně vyžadovány. Druhou kategorií je *sociální vrstva*, ke které jedinec patří. Tato skupina jedinci obecná pravidla určitým způsobem zprostředkovává a interpretuje, případně k nim zaujímá specifický postoj. Každá sociální vrstva může mít odlišné hodnoty, normy, jiný styl života. Třetí kategorií je *malá sociální skupina*, která je charakterizována přímým kontaktem všech svých členů, s tím souvisí osobní význam, strukturovanost a vymezení rolí. Člověk se do malé sociální skupiny dostává výběrově, např. do party nebo sportovního klubu nebo nevýběrově, např. tím, že se do ní narodí (Vágnerová, 2004, s. 29–30).

Nejvýznamnější sociální skupinou, která zásadním způsobem ovlivňuje rozvoj psychiky a následně také identitu jedince, je rodina.

1.1 Vymezení pojmu a funkce rodiny

Co je rodina? Jak ji lze definovat? Dunovský chápe rodinu jako nejstarší základní společenskou skupinu, jako průsečík vztahů jejich členů s nejrůznějšími komponentami prostředí. Poskytuje členům rodiny péči a ochranu, zejména v obdobích, kdy se nedokážou o sebe sami postarat. Rodina je malá primární společenská skupina založená na svazku muže a ženy, na pokrevním vztahu rodičů a dětí nebo vztahu, který jej nahrazuje (Dunovský, 1999, s. 91–92).

Langmaier a Krejčířová píší o tom, že rodina je složena z manželského páru a jejich přímých potomků a jedná se o základní společenskou jednotku známou ve všech lidských společenstvích a její základní funkce jsou všude stejné. Jedná se o funkci reprodukční, hospodářskou, emocionální a socializační. Reprodukční funkcí je míněn fakt, že rodina zůstává základní jednotkou plození nové generace. V každé rodině se musí hospodařit a vést domácnost, jedná se o hospodářskou funkci. Rodina poskytuje všem svým členům emoční uspokojení, má funkci emoční a poslední zmíněnou funkcí je funkce socializační, rodina uvádí dítě do lidské společnosti, učí je způsobům společenského chování, předává dítěti základní kulturní poznatky (Langmaier, Krejčířová, 2006, s. 183).

Matoušek a Pazlarová uvádějí, že definice rodiny, které vycházejí z příbuzenství vzniklého sňatkem nebo narozením vlastního dítěte, jsou již velmi úzké. V současnosti by bylo vhodnější hovořit o rodinném soužití lidí, jejichž jádrem je citová vazba mezi nimi. Rodina dnes plní zejména tyto funkce – podporování socializace (výchova dětí), vztahová podpora dospělých lidí, ekonomická podpora všech členů (Matoušek, Pazlarová 2014, s. 12–13). De Singly analyzuje vývoj a současnou podobu rodiny a shodně uvádí, že současná rodina klade do popředí vzájemné vztahy, je individualistická, zároveň soukromá i veřejná (De Singly, 1999, s. 10–13).

Rodina zprostředkovává dítěti individualizované a specificky socio-kulturní zkušenosti. Ty ovlivňují způsob, jakým dítě bude chápat a interpretovat informace, vztahy mezi členy rodiny slouží dítěti jako model. Rodina poskytuje dítěti základní zkušenosti, slouží jako citové zázemí, jako zdroj jistoty a bezpečí. Rodina dále ovlivňuje dítě biologicky a sociálně (Vágnerová, 2004, s. 30–31).

Rodina zaujímá ve vývoji dítěte významnou roli. Rodina plní v životě člověka důležité funkce a ovlivňuje vývoj psychiky jedince.

1.2 Rodina náhradní

V zájmu každého dítěte je vyrůstat v prostředí rodiny, kde bude přijímáno, milováno a vychováváno s láskou a respektem. Ne každé dítě tuto možnost má. Pro děti, které z nějakého důvodu nemohou být vychovávány ve vlastní rodině, u nás existuje vedle ústavní péče systém náhradní rodinné péče.

Dnešními důvody umístování dětí do náhradní péče, oproti minulosti, kdy byly děti umístovány do náhradní péče kvůli chudobě, nemoci nebo úmrtí rodičů, jsou fyzické týrání, zanedbávání péče, sexuální zneužívání, zneužívání návykových látek, neschopnost postarat se o dítě a nezvladatelné chování dítěte (Ptáček, 2011, s. 9). Z uvedeného vyplývá, že v současné době většina dětí má svoje rodiče (alespoň jednoho z nich) a ti se o něj nemohou, nechtějí nebo neumí starat. Dítě má vlastní biologickou rodinu.

Pokud dítě nemůže být z nějakého důvodu vychováváno ve vlastní rodině, může být umístěno do péče ústavní nebo do náhradní rodinné péče. Občanský zákoník (zákon č. 89/2012 Sb.) u nás rozlišuje několik forem náhradní rodinné péče: osvojení (§ 794-854), poručenství (§928-942), svěřeni dítěte do péče jiné osoby (§ 953-957), pěstounství (§958-970). Novým typem péče je pěstounská péče na přechodnou dobu (zákon 359/1999 Sb. §27a). Dítě bývá přednostně svěřováno do péče širší rodiny nebo do péče osob, které zná. Teprve potom, kdy se zde nenajde nikdo, kdo by o dítě pečoval, je dítě svěřeno do péče pro dítě cizích osob.

Osvojení má za cíl založit takový vztah mezi osvojitelem a osvojencem, jaký je přirozený vztah mezi rodiči a dětmi. Lze jej chápat jako přijetí cizí osoby za vlastní. K osvojení je potřebný souhlas rodičů osvojovaného dítěte. Bez souhlasu rodičů lze dítě osvojit při splnění zákonem stanovených podmínek a rozhoduje o něm soud (Novotná, 2018, s. 20–21).

Do *pěstounské péče* lze svěřit dítě, jehož výchova není u rodičů zajištěna. Stát garantuje a kontroluje tuto formu náhradní rodinné péče. Na rozdíl od osvojení nevzniká mezi dítětem a pěstouny příbuzenský vztah. Pěstounská péče vzniká rozhodnutím soudu. Pěstoun je povinen a oprávněn rozhodovat o běžných záležitostech dítěte. Pěstoun má povinnost udržovat, rozvíjet a prohlubovat sounáležitost dítěte s jeho rodiči, dalšími příbuznými a osobami dítěti blízkými. Pěstoun nemá k dítěti vyživovací povinnost. Ta náleží nadále rodičům. Pěstoun musí uzavřít tzv. Dohodu o výkonu pěstounské péče (Novotná, 2018, s. 21–22).

Za určitých okolností může být řešením *poručenství s osobní péčí*. Soud jmenuje dítěti poručníka, jestliže rodiče zemřeli, byli zbaveni rodičovské odpovědnosti, výkon jejich rodičovské odpovědnosti byl pozastaven nebo nemají způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu. Poručník má vůči dítěti všechny povinnosti a práva jako rodič, nemá k dítěti vyživovací povinnost. Poručník podléhá doзору soudu. Poručník dítěte nemusí

vykonávat osobně péči o dítě (dítě může mít např. nařízenou ústavní výchovu), pokud však péči osobně vykonává, považuje se za pěstouna a podobně jako pěstoun musí uzavřít tzv. Dohodu o výkonu pěstounské péče. Poručník je na rozdíl od pěstouna v roli zákonného zástupce dítěte, ale nedosahuje postavení osvojitele. Při rozhodování o podstatných záležitostech dítěte pěstoun žádá souhlas biologického rodiče, poručník soud, osvojitel nepotřebuje svolení nikoho (Novotná, 2018, s. 24–25).

Pokud biologická rodina dítěte neplní své funkce, selhává, dítě se dostává do nové rodiny. Dítě se stává součástí nové rodiny a stále je součástí rodiny původní.

2 Potřeby dítěte

Existují různá členění potřeb dítěte, nicméně autoři se shodují v tom, co dítě k dobrému psychickému vývoji potřebuje. Jedním z autorů, který se zabývá potřebami dítěte, je psycholog Matějček, který rozlišuje pět základních potřeb dítěte. Bakalář s Klégrovou základních pět potřeb dítěte doplnili o potřeby další. Psychický vývoj jedince v čase sleduje vývojová psychologie. Existují různá členění vývojových období jedince.

2.1 Základní potřeby dítěte

Dunovský člení potřeby dítěte na potřeby biologické, psychické, sociální a vývojové. Mezi biologické potřeby řadí potřebu výživy, uspokojování základních hygienických požadavků, tepla, čistoty, ochrany před negativními vlivy z bezprostředního prostředí. Biologickou potřebou je potřeba stimulace, dostatek adekvátních stimulů. Za základní psychické potřeby lze považovat potřebu náležitého přívodu podnětů, potřebu smysluplnosti světa, potřebu jistoty, vědomí vlastní identity a potřebu otevřené budoucnosti. Mezi nejvýznamnější sociální potřebu patří potřeba lásky a bezpečí a potřeba přijetí dítěte, jeho akceptace. Potřeby dítěte se v čase mění, jedná se o vývojové potřeby dítěte (Dunovský, 1999, s. 49–53).

Obdobně Matějček ve svých knihách popisuje pět základních duševních potřeb dítěte, kterými jsou: dostatek podnětů, smysluplný svět, životní jistota, vědomí vlastní hodnotného „já“ čili pozitivní identita a otevřená budoucnost. Potřeba dostatku podnětů

znamená základní potřebu přiměřené stimulace a přivodu podnětů z vnějšího světa. Podněty by měly přicházet v náležitém množství a kvalitě. Měly by být proměnlivé. Smysluplný svět je potřeba určitého řádu ve věcech a vztazích. Je to základní podmínka, aby z podnětů, které smyslové orgány dítěte přivádějí do mozku, mohly vznikat poznatky a zkušenosti, aby se mohlo dítě něčemu naučit. Dárce a činitelem životní jistoty, jedné z dalších základních potřeb dítěte, jsou dítěti „jeho lidé“. Životní jistota se nejvydatněji naplňuje v citových vztazích k lidem, kteří jsou kolem a kteří k nám patří. Bez této jistoty dítě ovládá úzkost, která svazuje. Může se projevovat agresí vůči slabším. Potřeba být uznáván a oceňován, být přijímán, potřeba vlastní hodnoty, vědomí vlastního já, sebevědomí. To vše je pozitivní identita. Ve věku kolem dvou let dítě přijímá tzv. rodinnou identitu. Potřeba otevřené budoucnosti je potřeba životní perspektivy. Uspokojení této potřeby nám umožňuje žít v čase, od minulosti do budoucnosti, na něco se těšit, k něčemu směřovat, o něco se snažit (Matějček, 1994, s. 26–30).

Bakalář s Klégrovou pět základních potřeb rozšířili na 12 základních psychických potřeb dětí. Patří mezi ně potřeba určitého množství, kvality a proměnlivosti smyslových podnětů, potřeba poznávání, experimentování, hraček odpovídajících věku, hry volné, tvořivé i vázané pravidly. Další je potřeba prvotních citových a sociálních vztahů, tj. vztahů k rodičům či k jiným osobám prvotních vychovatelů, a to formou jejich bezpodmínečné lásky. Dítě potřebuje jistotu ve vztazích a z ní odvozený pocit základní životní důvěry a bezpečí. Potřeba určité stálosti, řádu a smyslu v podnětech, vedení, autoritu, disciplínu, důslednost ze strany rodičů. Dalšími z uváděných potřeb jsou potřeba kontaktu v jeho různých podobách a potřeba modelu vhodného, slušného řešení mezilidských konfliktů, mužského a ženského vzoru a zkušenosti rodinného života. Potřeba identity, která znamená vědět, kdo jsem, jaký jsem, odkud přicházím, kdo jsou mí příbuzní, z jaké rodiny pocházím, jaké mám v rodině místo. Dalšími potřebami jsou potřeba samostatnosti, společenského uplatnění, sebevědomí a společenské hodnoty, potřeba otevřené budoucnosti, potřeba spravedlnosti (Bakalář, Klégrová, 2000).

2.2 Vývojové potřeby dítěte

Psychický vývoj dítěte probíhá v čase. Je členěn do různě dlouhých období, která na sebe navazují. Jedná se o vývojové fáze.

Jednotlivé fáze jsou charakteristické změnami, ke kterým obvykle v daném období dochází. Proměnu jednotlivých fází můžeme oddělit vývojovým mezníkem, ten může být biologický, daný především zráním, psychický nebo sociální, daný společností, ve které dítě žije, např. dobou nástupu do školy. Vývoj nemusí probíhat vždy plynule, mohou nastávat vývojové krize. Rané zkušenosti vytvářejí základ (Vágnerová, 2005, s. 30–32).

Existují různé vývojové teorie, které se zaměřují na různé oblasti. Patří sem např. teorie psychického vývoje S. Freuda, teorie psychického vývoje C. G. Junga, psychodynamické vývojové teorie, zaměřené na vývoj Ega, teorie psychosociálního vývoje osobnosti J. Piageta nebo teorie psychosociálního vývoje osobnosti dle E. H. Eriksona (Vágnerová, 2005, s. 36–52).

Níže v textu (v kapitole třetí) se věnuji pojmu identita a uvádím, že různé psychologické směry nahlízejí na identitu z různých pohledů. Psychoanalýza, vývojová psychologie a poradenská psychologie se zaměřují na vývoj ego identity a mezi hlavní představitele směru patří E.H. Erikson. Při své práci, která úzce souvisí právě s poradenskou psychologií, využívám Eriksonovu teorii.

Dle Eriksona se osobnost vyvíjí postupně v následujících pěti stádiích. Prvním je *základní důvěra versus nedůvěra*. Je svět bezpečné místo k životu? Jedná se o první vývojový úkol, který probíhá v prvním roce života dítěte. Pozdější Eriksonova formulace místo důvěry je naděje. Důvěřující naděje je celoživotním základem citových vztahů. Dalším stádiem je *autonomie, sebepřijetí versus rozvoj studu*. Dítě se učí vědomě chtít (i nechítit), prosazuje svou vůli v sociálních vztazích. Autonomie může být podlomena pochybnostmi a zahanbením. Tento vývojový úkol probíhá v batolecím věku, cca ve druhém roku života. Záleží na rodičích, zda se dítě bude vnímat jako dobré nebo jako špatné a bude lehce upadat do pocitu hanby. Pokračuje stadiem *iniciativy versus pocity viny*. Je to, co dělám, dobře? Toto stádium odpovídá předškolnímu věku. Dítě se učí, vyvíjí stále větší iniciativu. Záleží na rodině, zda ji bude vnímat jako dobrou nebo špatnou. Dítě se učí, opět na celý život, směle pronikat do prostoru činů. *Snaživá pile, snaha versus rezignace* je dalším vývojovým stádiem. Má smysl se snažit? Jedná se o školní věk. Dítě si osvojuje

vztah ke světu práce. Novým citem tohoto období je pocit méněcennosti. Trvalé neúspěchy mohou dítě vést k trvalému pocitu nedostatečnosti a méněcennosti, k rezignaci a ztrátě motivace. Poslední stadiem je *identita*. Víím, kým jsem nebo nevím, kým jsem? Jedná se o dlouhé období, asi do dvacátého roku života. Někteří autoři toto období rozdělují na stadium sociální identity, ztotožnění se se skupinou vrstevníků, nalezení vlastního místa mezi nimi v soutěži a solidaritě a pozdější stadium osobní identity. Stadium osobní identity má vést ke zralému pohledu na vlastní osobu i na prostředí, ve kterém člověk žije (Říčan, Krejčířová, 2006, s. 49–51).

2.3 Attachment, citová vazba, vztah

Tato podkapitola pojednává o důležitosti vztahu dítěte a matky, tento vztah je dle mnohých autorů (viz níže v textu) pro vývoj dítěte zásadní. Úkolem pěstounů je navázat a budovat vztah se svým přijatým dítětem, protože ten ovlivňuje sebepojetí dítěte a má vliv na vytváření jeho identity.

Tématu významu raného vztahu dítěte s matkou a důsledkům odloučení dítěte od matky se věnoval britský psychiatr John Bowlby, který vytvořil základní principy teorie attachmentu. Bowlby již v roce 1951 poukázal na to, že rané spojení dítěte s matkou a jejich vztah jsou pro vývoj dítěte zásadní, tato vazba ovlivňuje sociální, emocionální i kognitivní vývoj dítěte. Blízký vztah s matkou nebo její trvalou náhradou je pro duševní zdraví dítěte nezbytný. Mnohé stavy úzkosti, deprese, citového odcizení v dospělosti jsou důsledkem odloučení malého dítěte od své matky (Bowlby, 2012, s. 11–21).

U nás se ranému vztahu dítěte a matky věnovali Langmeier a Matějček, kteří potvrzují, že odloučení dítěte od matky v prvních letech jeho života může vést k narušení duševního zdraví a vývoje dítěte (Langmeier, Matějček, 2011, s. 26).

Následovnice Bowlbyho Mary Ainsworthová popsala druhy attachmentu podle toho, jak maminka přistupuje ke svému dítěti, jak na něj reaguje. Další typy attachmentu popisuje později americká psychologka M. Mainová. Na attachmentovou teorii navázala v devadesátých letech minulého století neurověda, která se snaží poznávat, jak se chování odvíjí od činnosti mozku a uznává teorii attachmentu jako principiálně správnou (Winnette, 2018, 9–12).

Malé dítě potřebuje být v bezpečném vztahu s matkou, a pokud se matka fyzicky nebo duševně vzdálí, zažívá dítě strach a stres. O tom psali Bowlby a jeho následovníci. Bylo zjištěno, že děti, které zažily v raných letech ústavní péči, zanedbávání a týrání, střídání pečovatелů, mají výrazně narušený vývoj mozku. K těmto závěrům dospěla neurověda (Winneto, 2016, s. 35).

U dětí v náhradní rodinné péči je základní vztah mezi matkou a dítětem často narušen. Děti v náhradní péči mají narušenou schopnost vztahu vytvářet a udržovat, nedůvěřují ostatním. Děti samy sebe vnímají jako neschopné a nehodné, je narušeno jejich sebepojetí (Solařová, 2015, s. 25). Teorii attachmentu lze s úspěchem využít v poradenství, psychoterapii, při práci s dítětem v náhradní rodině, lze ji účinně využít při podpoře dítěte a při budování jeho identity.

Za určitých okolností může docházet k neuspokojování některých potřeb dítěte, které se může následně projevit v jeho vývoji, v jeho sebepojetí.

3 Identita

Identitu jedince můžeme chápat jako prožívání toho, čím jedinec je, prožívání vlastní autenticity, jedinečnosti a konzistence v čase a prostoru, a to v prožívání individua nebo člena nějakého společenství. Z této jednoduché definice lze vyvodit komplexnost a mnohovýznamovost pojmu identita. Různé psychologické směry nahlízejí a zkoumají identitu z různých pohledů. Výrost a Slaměnik stručně charakterizují jednotlivé směry, uvádějí, co je jejich zájmem a jmenují hlavní představitele těchto směrů. Psychoanalýza, vývojová psychologie, poradenská psychologie zkoumají vývoj a formování ego identity. Hlavními představiteli toho směru jsou E. H. Erikson, J. E. Marcia. Symbolický interakcionismus zkoumá jednotlivce, role, společnost. Představiteli směru jsou S. Stryker, G. J. McCall, J. L. Simmons, R. H. Turner, P. J. Burke. Sociální psychologie skupinových vztahů zkoumá jednotlivce ve skupině a meziskupinové vztahy. Za významné představitele lze považovat H. Tajfela, J. C. Turnera, M. A. Hogga, H. Gilese. Mikrosociologie, sociální konstruktivismus zkoumá jednotlivce, konstrukci světa, jazyk a společnost. Mezi představitele směru patří G. Kelly, R. Harré, J. Shotter, K. J. Gergen. Integrovaná teorie zkoumají jedince v konkrétním socio-kulturním kontextu. Představitelé tohoto směru jsou P. Weinreich, M. D. Berzonsky (Výrost, Slaměnik, 1999, s. 211–212).

Šlechtová se ve své práci opírá o pojetí identity podle Kaufmanna, které doplňuje o pojetí identity dalších autorů, zejména Singlyho. Kaufmann identitu chápe jako neustálý proces, který je v každém okamžiku jedincovým obrazem, pocitem nebo ideou jeho samého. Kaufmann klade důraz na nepřetržitost procesu identity a rozlišuje pojem identita a individuum. Singly poukazuje na to, že život jedince v dnešní společnosti je oproti minulosti méně určován jeho pozicí ve společnosti a mnohem více záleží na tom, na základě čeho si svou identitu buduje. Singly hovoří o identitě statusové a identitě osobní a poukazuje na to, že dnešní život vyžaduje vpravení prvků statusové identity do identity osobní a naopak. Zdrojem statusové identity může být například profesní aktivita, zdrojem osobní identity může být vztah k vlastním dítěti, rodičovství (Šlechtová, 2008, s. 145–175).

Singly (dle Dudová, 2008, s. 17–18) poukazuje na to, že současná společnost je oproti společnostem minulým více individualizovaná, ale neznamená to zeslabení vazeb mezi lidmi či osamocení. Naopak, naši blízcí hrají zásadní roli při vytváření osobní identity. Ke konstrukci sebe sama potřebuje člověk *významného druhého*, kterým může být manžel nebo manželka, partner či partnerka nebo rodiče pro dítě. Největší část osobní identity je konstruována prostřednictvím lásky.

Grzymala-Kazłowska píše ve svém článku, že identita se stala předmětem nejen sebereflexe jednotlivců (dle Giddense), ale také oblastí, kde se hledají rady od odborníků, např. odborníků na osobnostní rozvoj či sebereprezentaci nebo se vyhledává terapeutická pomoc (dle Jacyno). Identita je výzvou, nekonečný úkolem, objektem neustále výstavby, projektu, realizovaného autoreflexí a někdy také nástrojem k dosažení předpokládaných cílů (dle Baumana). V případě identity nelze ignorovat (dle Boksanski) otázku kontinuity a soudržnosti, které se objevují vedle klíčových charakteristik, jako jsou sebeuvědomění, smysl pro jedinečnost, pocit sounáležitosti, sebeúcta (Grzymala-Kazłowska, 2013a, vlastní překlad).

Grzymala-Kazłowska představuje koncept kotvení (kotev), který vychází především z výzkumných a teoretických úvah v oblasti migračních studií. Koncept je aplikovatelný v obecných sociálních analýzách na fungování v moderní společnosti. Současná krize identity vyplývá z rozpadu starých forem (dle Castella, dle Liftona), je důležité zakotvit v sociálních vztazích. Autorka popisuje subjektivní a objektivní kotvy, příkladem první kotvy je pocit sounáležitosti, vědomí a pojetí sebe sama, individuálně vyznávané

myšlenky a hodnoty. K objektivním kotvám řadí např. osobní dokumenty, místo narození apod. Techniky kotvení lze využít v terapiích lidí, kteří prožili krizové, traumatické zážitky a kteří hledají stabilní body a podporu v životě (Grzymala-Kazłowska, 2013b, vlastní překlad).

Navrátil píše o reflexivitě, reflexivním životním plánování. Ve své knize poukazuje na klíčové proměny pozdně moderní doby, za základní moment považuje individualizaci společnosti. Ta podle něj vedla k nahrazení sociálně zakotvené identity identitou individuálních reflexivních projektů. V této souvislosti odkazuje na Bauman, Giddense, Becka. Člověk se ke svému prostředí vztahuje prostřednictvím svých životních plánů a očekávání, jedinci utvářejí svoji osobní identitu jako dočasný projekt (Navrátil, 2009, s. 8–20).

Všechny přístupy se střetávají v tom, že identita člověka se vyvíjí v konkrétním kulturním a sociohistorickém kontextu. Poukazují na důležitost sociálních vztahů a na důležitost kontinuity.

Vývoj osobnosti nelze oddělit od interpersonálních vlivů a vývoje společnosti, do kterého se jedinec socializuje (Výrost, Slaměník, 1999, s. 212).

Lze tedy usuzovat, že identita není něco, co je člověku dané, ale jedná se o proces hledání a uvědomování si, čím člověk je. Podle Kaufmanna se jedná o proces nepřetržitý zobrazující obraz jedince, jeho pocit. Podle Singlyho jsou pro budování osobní identity důležité především vztahy s našimi blízkými a užívá pojem *významný druhý*.

O identitě píše také Matějček, který stejně jako Singly zdůrazňuje důležitost vztahů pro vytvoření osobní identity (Matějček, 2005, s. 118). To, že součástí identity jsou vztahy k lidem nebo skupinám uvádí také Vágnerová. Osobní identita je vymezení sebe sama jako člověka odlišujícího se od ostatních, ale existujícího v rámci vztahů s ostatními. Vztahy s lidmi představují jeden ze základů rozvoje sebepojetí (Vágnerová, 2012, s. 458).

Identita, její obsah a procesy vzniku, jsou zkoumány různými disciplínami (antropologické, sociologické, psychologické), existuje množství definic identity. Výrost a Slaměník vymezují identitu ve třech rámcích – intrapersonálním, sebeuvědomění si vnitřní stejnosti, kontinuity, autenticity, interpersonálním, prožívání a vykonávání sociálních rolí a sociálním, prožívání svého členství v sociálních skupinách (Výrost, Slaměník, 1999, s. 232).

3.1 Vývoj sebepojetí

Člověk se nerodí s pocitem vlastního já, vytváří si jej v průběhu života a vytváří si jej v interakci s prostředím v průběhu vývoje.

Sebepoznání souvisí s působením sociálních faktorů. Zejména v rodině se dítě učí určitému řádu, normám. Dítě získává různé role, které spoluvytvářejí jeho identitu. Lidé v okolí jej různě přijímají, hodnotí. Souhlas rodičů s jeho chováním jsou dítěti zdrojem pocitů jistoty, začíná se rozvíjet sebehodnocení. Důležitá je emoční zkušenost, která souvisí s mírou citové akceptace členů rodiny a především matky. Podpora sebevědomí, pocit vlastní hodnoty souvisí s pozitivním přijetím. Identita mladšího dítěte je určována hlavně hodnocením dospělých autorit (Vágnerová, 2010, s. 261–262).

Odlišit sebe sama od okolního prostředí je prvním krokem utváření vztahu k sobě a děje se tak již ve velmi raném věku. Sebepojetí se utváří kontinuálně v průběhu života, nezastupitelnou roli mají vztahy s druhými lidmi. Gergen uvádí čtyři procesy, které se podílejí na utváření vztahu k sobě. Je to tzv. zrcadlové já, kdy druzí slouží člověku jako zrcadlo, ve kterém může spatřit sám sebe. G.H. Mead rozvinul tuto myšlenku a tvrdí, že naše vlastní já je představa o tom, jak se domníváme, že nás vnímají a hodnotí pro nás důležité lidi. Dalším procesem je sociální srovnávání, člověk si ověřuje, co je sociálním okolím akceptováno, co je považováno za správné nebo nežádoucí. Třetím procesem je přijímání sociálních rolí a čtvrtým je percepce sociální odlišnosti. Znamená to, že člověk má potřebu zdůraznit vlastní jedinečnost (dle Výrost, Slaměník, 1997, s. 187)

Pro dítě v prvních cca deseti letech života je identifikačním rámcem rodina. Později ovlivňují sebepojetí jedince vrstevníci, příslušnost k nějaké skupině, jeho role a postavení. K zásadní proměně dochází v období dospívání. Toto období Erikson označuje obdobím hledání a vytváření vlastní identity. Pubescent se mění tělesně, získává nový zevnějšek. Větší význam v životě pubescenta má např. oblečení, úprava zevnějšku. Příslušnost k vrstevnické skupině poukazuje na odlišnosti od dospělých nebo dětí. Dochází k postupnému rozvoji individuální identity. Velký význam mají ideály a vzory. Pro toto období jsou typické úvahy o sobě samém, o své identitě. Sebepojetí v tomto období je nejasné, proměnlivé, provázené nejistotou. V období dospělosti by mělo dojít k vytvoření nové identity, člověk by měl vědět, kým je (Vágnerová, 2004, s. 261–263).

Období cca od páté třídy do cca dvacátého roku života dle Eriksona představuje stádium identity. Někteří autoři toto období rozdělují na stádium sociální identity a stádium osobní identity. Sociální identitou rozumí ztotožnění se se skupinou vrstevníků, nalezení vlastního místa mezi nimi. Stádium osobní identity by mělo směřovat ke zralému pohledu na sebe i na prostředí, ve kterém člověk žije. Kdo jsem, kam patřím, čemu věřím, jak naložím se svým životem, to jsou otázky, na které by si měl jedinec odpovědět. Toto období přechodu z dětského do dospělého života může mít podobu krize. Říčan a Krejčířová zmiňují ještě vývojové období moratorium, kdy jedinec nedokáže, zvládnout úkoly stádia a svůj přechod do dospělosti odkládá. Namísto postupu vpřed se může věnovat nějakému koníčku, může se stát přívržencem party nebo sekty, může se namísto vytvoření citového vztahu chovat sexuálně promiskuitně (Říčan, Krejčířová, 2006, 50–51).

3.2 Rodinná identita

Rodina je systém. Představa rodiny jako systému je založena na jednoduchém poznatku. Prvky systému netvoří jednotlivci sami o sobě, ale lidé ve vzájemných vztazích a ve vzájemné součinnosti. Systém je víc než součet jeho prvků, má svůj vývoj, svou dynamiku. Rodina jako systém je zároveň součástí dalších systémů, kterými jsou příbuzní, přátelé a všichni další, se kterými je rodina v kontaktu. Rodinu ovlivňují ještě další společenské okruhy a společenské instituce – zaměstnavatelé, škola, poradny, zdravotní služba, mezi společenské instituce ovlivňující rodinu patří zákony, předpisy, zvyky, tradice, společenské normy apod. (Matějček 1994, 47–49). O rodině jako systému hovoří také Satirová. Rodinu a společnost označuje jako systém, který se skládá z lidí, kteří spolu pracují, spojuje je stejný osud. Každý vnáší do vztahu svůj charakteristický rys (Satirová, 2006, s. 335).

Sobotková se ve své definici rodinné identity odvolává na Ackermana, který zavedl dva pojmy – rodinnou identitu a rodinnou kohezi. Rodinná identita jako aspekt rodinné celistvosti, kognitivní a emocionální „my“ dané rodiny. Jedná se o systém hodnot, rozdělení rolí, pocit sounáležitosti a vědomí vzájemné blízkosti, projevy zájmu a vřelosti. Souvisí se soudržností rodiny. Druhým pojmem je rodinná stabilita, která udržuje rodinnou identitu v čase, zajišťuje kontrolu nad konflikty a schopnost se vyvíjet a měnit. Sobotková ve své práci zmiňuje ještě Joan Aldousovou, která charakterizuje rodinnou

identitu jako pocit sounáležitosti s rodinou, jako „my“, které se vyděluje od ostatních sociálních systémů. Sobotková zdůrazňuje aspekt vědomí kontinuity – přes všechny změny jsme to stále „my“ (Sobotková, 2001, s. 42–43).

Sobotková popisuje model FIRO dle Dohertyho, Colangela a Hovenderové a poukazuje na vývojové aspekty rodinné identity při strukturálních nebo funkčních změnách v rodině (narození dítěte, úmrtí apod.) a přechody do další fáze rodinného cyklu. Důležitý je pružný posun v identitě. Rigidní setrvávání na vytvořeném obrazu nebo zpřetrhání kontinuity rodinného vývoje může představovat riziko ve fungování rodiny a potažmo ovlivnit zdravé sebepojetí členů rodiny (Sobotková, 2001, s. 43).

Rodina je systémem, který se mění, má svůj vývoj, svoji dynamiku. Kdy dítě získává vědomí rodinné příslušnosti, kdy získává rodinnou identitu? Matějček píše, že dítě ve druhém a třetím roce „vrůstá“ do své rodiny, znamená to pro něj, že zde patří, zde mám svůj význam a hodnotu, toto jsou moji lidé (Matějček, 1994, s. 51). Dítě kolem druhého roku přijímá rodinnou identitu. Součástí dětské identity je příslušnost k různým sociálním skupinám, resp. určitým lidem, kteří jsou pro dítě tak významní, že se s nimi identifikuje. Pro dítě v předškolním věku je rodina důležitá, vytváří se u něj vědomí rodinné identity (Vágnerová, 2012, s. 361).

3.3 Rodičovská identita

V této podkapitole se zmíním o rodičovské identitě, o tom, že dítě se pro rodiče stává významným druhým. Náhradní rodiče mohou mít problémy s naplněním rodičovské identity, jak o tom píše např. Matějček nebo Vágnerová, které mohou ovlivnit vývoj dítěte.

Potřeba intimity sexuálních vztahů, otázka erotiky a sexuality se začínají objevovat v období adolescence a tato vývojová etapa by měla být základnou pro vytvoření identity rodičovské. Věk dospělosti lze dělit do čtyř etap: časná dospělost (asi od 20 do 30 let), střední dospělost (asi do 45 let), pozdní dospělost (asi do 60 – 65 let) a stáří. Hlavní charakteristikou období časně dospělosti je mimo jiné upevnění identity dospělého, identifikace s rolí dospělého, upřesnění osobních cílů, hledání partnera a zakládání vlastní rodiny (Langmeier, Krejčířová, 2006, s. 167–168).

V období časně dospělosti člověk zakládá vlastní rodinu, jejíž součástí se stávají děti. Šlechtová poukazuje na skutečnost, že dítě je pro svého rodiče *významným druhým*. Významný druhý je blízká osoba, která má vliv na socializaci a konstrukci identity člověka. Šlechtová odkazuje na Meada, který za významné druhé považuje rodiče vzhledem k dětem, důležitým významným druhým je životní partner (Singly) či vlastní dítě (Céroux). Především dítě v nejranějším období jeho života, kdy ještě není vystaveno tzv. sekundární socializaci (socializace druhými, především ve formě institucí), je Šlechtovou označován jako specificky významný druhý (Šlechtová, 2008).

Děti jsou pro rodiče zdrojem mnoha podnětů, zdrojem citové odezvy, mohou uspokojovat jejich potřebu seberealizace, dítě se může stát smyslem existence rodiče, dítě je pokračováním života svých rodičů, je potvrzením jeho kontinuity (Vágnerová, 2012, s. 6–7).

Matějček popisuje situaci, kdy manželé nemohou mít děti, po dítěti touží, jsou disponovaní k přijetí rodičovství, přirozené uspokojení této potřeby není možné. Existují dvě typická řešení situace, jedni zůstávají bezdětní a tvoří si identitu bezdětného manželství. Druzí se nevzdávají potřeby rodičovské identity a hledají uspokojení náhradním způsobem, přijímají za vlastní děti cizí a to formou adopce nebo pěstounské péče. Rodičovská identita patří k základnímu rozměru osobnosti a má určující vliv na sociální vývoj dítěte. Porozumět rodičovské identitě umožňuje porozumět vývoji dítěte (Matějček, 1994, s. 56–59).

Podle Vágnerové mají lidé, kteří se rozhodli pro adopci nebo pěstounskou péči z důvodu nemožnosti mít děti vlastní, jiný postoj k dítěti než pěstouni, kteří již nějaké potomky mají. Rizikem může být v tomto případě nadměrná péče s výlučným zaměřením na dítě, nepřiměřené požadavky a očekávání. Náhradní rodiče mohou mít problém s naplněním rodičovské identity a v jejich chování může být touha tento fakt popírat. Mohou zatajovat okolí i dítěti, že je adoptované (Vágnerová, 2012, s. 8–9).

Rodičovství je zásadní vklad do života, je to velký úkol rodičů či prvotních pečovatelů dítěte. Winnete ve své knize píše, že osvojitelé, příbuzní pečovatelé, pěstouni potřebují poznat svoji roli náhradního rodiče, získat porozumění pro děti, o které pečují a získat dovednosti a znalosti, aby svoji roli zvládli (Winnete, 2016, s. 12).

3.4 Identita dítěte v náhradní rodině, specifika

Hledání a vytváření identity je záležitostí celého života. Základy, jak již bylo uvedeno, se tvoří od raného dětství, pro období adolescence je identita základním tématem, vývoj osobnosti v dospělém věku znamená ujasňování identity.

Adolescence je zápas o identitu. Adolescentní hledání a budování identity je těžké pro ty, kterým se nedařilo splnit předcházející vývojové úkoly. Mít identitu znamená znát odpověď na otázku, kdo jsem, znát sám sebe, rozumět svým citům, vědět kam patřím, co je smysl mého života, mít zodpovědnost za své činy, mít realistické sebevědomí, být zakotven v tradici. Znamená to vědět o své jedinečnosti, znát své nezaměnitelné místo, svou nenahraditelnost. Identita znamená kontinuitu. Člověk si uvědomuje vnitřní souvislosti, kontinuitu svého života (Říčan, 2014. s. 217–218).

„Profesionálové v oblasti náhradní rodinné péče, tj. sociální pracovníce, psychologové, pediatři apod. mají stále stejný problém – jak vysvětlit náhradním rodičům, že náhradní rodičovství není biologické rodičovství, že se mýlí, když jim říkají: ‘Pane doktore, mně nemusíte nic vysvětlovat. Já jsem vychovala tři děti‘.“ (Klimeš, 2006, s. 3). Rodiče pocítí problémy s identitou dítěte nejčastěji v období puberty, kdy se mohou objevovat poruchy chování a často jsou označovány jako zastydlá puberta nebo problémy z důvodu špatných genů. „ Špatná diagnosa = špatná léčba = zakonzervování problémů.“ (Klimeš, 2008, s. 11).

Adolescence je období hledání, uvědomění si a budování vlastní identity. Děti v náhradní rodinné péči to mají těžší, protože část jejich identity se odvozuje od jejich biologických rodičů. Náhradní rodiče musí odlišnou identitu svěřeného dítěte aktivně budovat a nemohou pasivně očekávat, že vznikne sama. Budování identity vychází z historie dítěte. Dítě musí vědět, jaká byla jeho minulost, protože od ní odvozuje budoucnost, pokračování svého života (Klimeš, 2008, s. 18–19).

Jedním z velkých a důležitých úkolů náhradních rodičů je pomoci dítěti vyrovnat se s minulostí. Základní podmínkou tohoto úkolu je zajistit, aby dítě přiměřeně svému věku mělo o sobě co nejvíce informací. První, co by mělo dítě vědět, je skutečnost, že je přijaté. V některých rodinách dítě ví, že je přijaté, ale nemluví se o tom (Frantíková, 2008, s. 13).

Pěstouni mohou pomoci dítěti při zvyšování jeho sebevědomí a při utváření jeho pozitivní identity a to prostřednictvím podpory a vytvořením stabilního citového vztahu mezi nimi a dítětem, uvádí Luke a Coyne (dle Sobotková, Očenášková, 2013, s. 48).

Podle Steina (dle Sobotková, Očenášková, 2014, s. 48) závisí pozitivní identita mladých lidí, kteří odcházejí z pěstounské péče, na kvalitě péče a vztahů, na informacích a porozumění osobní historii, na zkušenosti, jak je ostatní lidé vnímají a jak na ně reagují, na tom, zda měli k dispozici odborné služby. Naopak, hlavními překážkami při dosahování pozitivní identity byla nestabilita umístění a nepochopení, proč jej vlastní rodiče odmítli, zanedbávali, ubližovali jim nebo nebyli schopni o ně pečovat.

Pro děti, které znají pravdu o své minulosti, je zpracování a přijetí informací o rodičích snazší, proto je důležité od počátku jim věcně sdělit fakta o jejich rodičích (Sobotková, Očenášková, 2013, s. 48–49).

Identita dítěte vychází z jeho minulosti a dítě k tomu, aby si vybudovalo zdravou identitu, potřebuje tuto minulost znát. S tím úzce souvisí téma biologické rodiny dítěte.

4 Budování identity dítěte v náhradní rodinné péči

Identita člověka není věc jednou daná, vytváří se v průběhu života. Děti, které prožily zanedbávání, týraní či zneužívání, které žily v dysfunkčních rodinách, se nacházejí v situaci, která se odlišuje od situace ostatních dětí. Úkolem pěstounů je být si této odlišnosti vědomi a pomoci přijatému dítěti při hledání jeho místa, jeho identity. V kapitole poukáží na roli biologické rodiny dítěte. V další části se budu věnovat institutu dohod o výkonu pěstounské péče jako jedné z možností podpory pěstounů nejen při budování identity dítěte.

4.1 Biologická rodina dítěte v náhradní rodinné péči

Většina dětí umístěná do náhradní rodinné péče má své rodiče a celou širší biologickou rodinu. Úkolem pěstounů je pomoci dětem zpracovat svoji minulost, se kterou jejich biologická rodina souvisí. Pěstouni mohou mít problém s naplněním své rodičovské

identity, s nadměrnou péčí o dítě, s nenaplněným očekáváním apod. Pro pěstouny může být těžké přijmout dítě s celou jeho minulostí a s jeho biologickou rodinou.

Zezulová ve své knize píše o tom, že termín náhradní rodinná péče je velmi nepřesný. Slovo náhradní znamená, že něco skončilo a bylo nahrazeno, ale rodičovství biologických rodičů nikdy neskončilo, stále trvá a pro dítě je důležité. Biologičtí rodiče formují osobnost přijatých dětí a výsledek závisí na spolupráci. Roli biologických rodičů nelze nahradit, lze ji jen převzít a rozvinout (Zezulová, 2012, s. 117). Wosik-Kawala píše, že je důležité vytvořit a udržovat kontakty mezi dítětem a jeho biologickou rodinou a zdůrazňuje, že proto by dítě nemělo být umístěno do rodiny, která žije daleko od rodiny biologické a vzdálenost by mohla těmto kontaktům bránit (Wosik - Kawala, 2015, vlastní překlad).

Dítě na své vlastní rodiče často myslí. Pokud dítě nemá informace o svém životě, o svých kořenech, necítí se celé. Dítě si informace vymýšlí, má fantazie o svých rodičích, může rodiče nenávidět nebo na ně mít vztek. Může je mít stále rádo a stýská se mu. Dítě neví, kdo vlastně je (Uhlířová, 2012, s. 5).

Základní pocit, který se objevuje v souvislosti s tématem biologické rodiny dítěte, je strach. Jedná se o strach pěstouna, aby dítě nezranil. Pěstoun se obává, že dítěti ublíží, když mu připomene jeho bolestnou minulost. Druhým strachem je strach z citového zranění, který se týká osoby náhradního rodiče. Dítě přes všechnu negativní zkušenost má svoji matku rádo, idealizuje si ji a náhradní rodič může mít dojem, že musí čelit konkurenci biologické mámy (Uhlířová, 2012, s. 9–10). Obdobně nabádá Klimeš náhradní rodiče, aby s biologickými rodiči nesoupeřili. Náhradní rodiče se mnohdy cítí méněcenně vůči biologickým rodičům, cítí se ohroženi a to u nich vyvolává potřebu soupeření, očerňování, útočení. To ovšem znamená, že ublíží dítěti, protože součástí identity dítěte je vytvoření obrazu biologických rodičů. Doporučuje, aby náhradní rodiče akceptovali fakt, že si dítě své biologické rodiče idealizuje, aby téma biologické rodiny nebylo tabu a s dítětem o rodičích hovořili, aby biologické rodiče nekritizovali, nesoupeřili s nimi, neočerňovali je (Klimeš, 2008, s. 34–37).

K tomu, aby si dítě vybuodovalo zdravé sebevědomí, a zdravou identitu, potřebuje zvládnout svoji traumatickou historii. Náhradní rodiče by měli dítěti pomoci, aby pochopilo a vědělo, kdo jsou, komu se narodili, kdo byli jejich předci, kdo jsou nebo byli

jejich rodiče. Náhradní rodiče o minulosti dítěte nemluví, případně sdělují dítěti, že to, co bylo v minulosti, bylo špatné a nemá smysl o tom mluvit (Winnete, 2016, s. 93).

Schoolerová uvádí, že v srdci adoptovaného dítěte jsou pochybnosti, které se týkají jeho biologické rodiny. Děti bojují s nízkým sebevědomím a pocitu nehodnosti, připadají si méněcenní. Důvodem je nedostatek informací o minulosti, o biologické rodině (Schoolerová, 2002, s. 121–122).

4.2 Kontakt dítěte v náhradní rodinné péči s biologickou rodinou

Dítě, které žije mimo biologickou rodinu, zažívá pocity nedostatečnosti, stesku, strachu, touhy po setkání. Každý člověk se potřebuje dotknout svých kořenů, setkat se s pokrevními blízkými lidmi. Pokud máme v našich životech mezeru, zaplníme ji představami, iluzemi, přáním, jsme vzdáleni realitě. Seznámení se s biologickými rodiči pomůže dítěti i jeho náhradním rodičům zaplnit mezeru a uzavřít zvládnutí historie dítěte. Kontakt dítěte s jeho rodiči by měl být dobře připraven, odborně veden, smyslem by mělo být bezpečné zvládnutí minulosti, které povede dítě do života bez zátěže traumatu z opuštění a ztráty původní rodiny (Winnete, 2016, s. 94–95).

O kontaktech dětí v pěstounské péči s rodiči a příbuznými píše také další autoři. Například Zezulová zmiňuje, že dítě, které žije v pěstounské rodině, má na kontakt s rodiči právo. Zároveň upozorňuje, že biologičtí rodiče dětí, které byly svěřeny do náhradní rodinné péče, jsou různí, a proto nepovažuje za dobré realizovat kontakt dítěte s rodiči za každou cenu. Za rozumný nepovažuje ani opačný přístup, protože rodiče jsou součástí dětí a pro jejich sebehodnocení je důležité mít dostatek informací, fotografie apod., nikoli však vynucen kontakt. Především děti týrané a zneužívané by neměly být do kontaktu s rodiči nuceny. Při rozhodování, zda má dítě navázat kontakt s rodiči, by měl být zohledněn také jeho aktuální psychosociální vývoj, aby bylo dítě dostatečně zralé a schopné unést zátěž, kterou setkání může přinést (Zezulová, 2012, s. 118).

Historii můžeme přijmout, odmítnout, zpracovat, podmínkou k tomu je její znalost. Pokud ji člověk nezná, v jeho životním příběhu vznikají mezery, které mohou být zaplněny nerealistickými představami o původní rodině, dítě je nuceno se zabývat tím, proč nevidí své rodiče. Děti uvíznou v minulosti, která ovlivní jejich budoucnost. V dospívání touha najít odpověď na otázky, týkající se minulosti, může vést k problémům

v chování, v obviňování pěstounů, k narušení vztahů. Také pro biologické rodiče je dobré, aby měli kontakt se svými dětmi. Většina rodičů vnímá odebrání dítěte jako své selhání, zvyšuje se u nich úzkost a pokud mohou být v kontaktu s dítětem, snižuje to jejich stres a zlepšuje možnost spolupráce. Kontakt s dítětem může motivovat rodiče k nápravě svých poměrů. Pokud návrat dítěte není reálný, oceňuje mnoho rodičů vědomí, že o dítě je postaráno a oni k nim mají otevřenou cestu. Dobře připravený a vedený kontakt dítěte s jeho rodiči může vést ke zlepšení vztahů dětí a pěstounů. Děti, které mají informace o své rodině, reálněji hodnotí a oceňují péči pěstounů, mají prostor pro budování nových vztahů. Pěstounství je sdílené rodičovství. Výhodou kontaktů přijatých dětí s jejich rodiči je jednodušší vzájemná komunikace v situacích, kde je potřebné vyjádření či souhlas biologických rodičů (Pazlarová, 2016, s. 170).

Zákon o sociálně-právní ochraně dětí (zák. č. 359/1999 Sb.) pěstounům ukládá povinnost udržovat, rozvíjet a prohlubovat sounáležitost dítěte s osobami dítěti blízkými, zejména s rodiči a umožnit styk rodičů s dítětem v pěstounské péči, pokud soud rozhodnutím nestanoví jinak.

Vhodnost kontaktů rodiče s dítětem je důležité posoudit. Lze se setkat s extrémem, kdy bylo v minulosti zamezováno kontaktu dítěte v pěstounské péči s jeho rodiči a dnes se lze setkat (nikoli ojediněle) s extrémem opačným, kterým je kontakt za každou cenu. Obzvláště u dětí, které zažily velmi špatné zacházení, fyzické týrání, sexuální zneužívání je nezbytné velmi pečlivě uvážit, zda je kontakt vhodný. V souladu s Úmluvou o právech dítěte má dítě mít možnost dle svého věku a stavu se vyjádřit k rozhodnutím, které se ho týkají. Názor dítěte je potřeba respektovat. Kontakt mezi dítětem a rodičem může být pro vývoj dítěte velmi prospěšný, ovšem je nutné individuální posouzení vhodnosti kontaktu. Úspěšnost závisí na přístupu pěstounů, spolupráci rodičů, podpoře ze strany sociálních či jiných pracovníků a v neposlední řadě na aktuálním stavu a vývoji dítěte (Pazlarová, 2016, s. 172). Také Archerová poukazuje na to, že je potřeba individuálního posouzení vhodnosti kontaktu dítěte s jeho rodinou, ale ta je a bude stále jeho součástí. Zdůrazňuje potřebu mluvit s dítětem o jeho minulosti a jeho rodině a poukazuje na skutečnost, že ne všichni členové rodiny se podíleli na špatném zacházení s dítětem. Náhradním rodičům doporučuje, aby podporovali poznávání minulosti dítěte, aby se dovídaly o sobě co nejvíce. Co dítě neví, snadno si vymyslí a jeho představy bývají horší než skutečnost (Archerová, 2001, 96–99).

Právo na styk dětí s rodiči je obsaženo v Úmluvě o právech dítěte a v Úmluvě o styku s dětmi, které zaručují dětem a jejich rodičům právo navázat a udržovat vzájemný styk. Podle Zaplatíkové, právničky Kanceláře veřejného ochránce práv, je realizace tohoto práva často zdrojem konfliktů a nepochopení. Autorka zmiňuje, že ochrana náleží i sourozeneckým vztahům. Pěstouni mají povinnost styk rodičů s dítětem umožnit, a mají povinnost udržovat, rozvíjet a prohlubovat sounáležitost dítěte s jeho rodiči a dalšími osobami. Děti mají prostřednictvím kontaktů se svými příbuznými možnost poznat svoji minulost, zorientovat se ve svém životě a vytvořit si o rodičích reálný obraz. Pěstouni, jakmile zachovávají vztahové vazby dítěte k jeho rodině, mohou přijatému dítěti lépe porozumět (Zaplatíková, 2018, s. 112).

4.3 Institut dohod o výkonu pěstounské péče

V této kapitole se stručně zmíním o relativně novém Institutu dohod o výkonu pěstounské péče. Zmiňuji jej jako jednu z možností pomoci a podpory dítěte a pěstouna. Pracovník doprovázející organizace může pomoci pěstounům při náhledu na potřebu aktivního budování identity dítěte umístěného do náhradní rodinné péče, může s dítětem a nejlépe zároveň s pěstounem pomáhat zpracovávat minulost dítěte, vytvářet tzv. Knihu života dítěte. Pěstouni jsou nyní povinni si zvyšovat znalosti v oblasti výchovy a péče o dítě (zmiňuji níže v textu) a vzdělávání pěstounů je jednou z dalších možností, jak pěstounům pomoci při vyrovnávání se s minulostí dítěte a vést je k aktivnímu budování jeho identity.

Od 1. ledna 2013 byl do našeho systému pěstounské péče zaveden nový koncept podpory. Novela zákona o sociálně-právní ochraně dětí (zákon 359/1999 Sb.) pěstounům vymezuje povinnost uzavřít dohodu o výkonu pěstounské péče, kterou mohou uzavřít s obecním úřadem obce s rozšířenou působností, s obecním úřadem, krajským úřadem nebo s nestátní neziskovou organizací, která má pověření k výkonu sociálně právní ochrany dětí a k uzavírání dohod o výkonu pěstounské péče. Na základě uzavřené dohody mají pěstouni právo na tzv. doprovázení rodiny. Tento termín není daný zákonem, nicméně se pro tento druh poskytované služby vžil. Základním principem doprovázení je podpora náhradní rodiny jako celku a jejich jednotlivých členů, primárním klientem jsou děti. Doprovázení pěstounské rodiny má formu konzultací, poradenství, sdílení, podpory, náhledu a případně vedení pěstounů a dohledu nad pěstounskou péčí (Šustrová, Dobrý pěstoun, s. 139–141).

Doprovázející organizace musí dle zákona pěstounům zajistit pomoc se zajištěním celodenní péče v rozsahu alespoň 14 dní, zajistit krátkodobou pomoc při péči o svěřené dítě. Dále musí zajistit zprostředkování psychologické, terapeutické nebo jiné odborné pomoci, zajistit pomoc při naplňování povinnosti pěstounů zvyšovat si znalosti a dovednosti v oblasti výchovy a péče o dítě, zajistit pomoc při povinnosti pěstounů udržovat, rozvíjet a prohlubovat sounáležitost dítěte s osobami blízkými, zejména s rodiči a poslední povinností je sledování naplňování dohody o výkonu pěstounské péče (zákon 359/1999 Sb., §47).

Osoba pečující má dle tohoto zákona povinnost zvyšovat si znalosti a dovednosti v oblasti výchovy a péče o dítě v rozsahu 24 hodin v době 12 kalendářních měsíců po sobě jdoucích, umožnit sledování naplňování dohody o výkonu pěstounské péče a udržovat, rozvíjet a prohlubovat sounáležitost dítěte s osobami blízkými, zejména s rodiči (zákon 359/1999 Sb., §47).

Z výše uvedeného vyplývá, že udržování, rozvíjení a prohlubování sounáležitosti dítěte s jeho biologickou rodinou patří mezi zákonem dané povinnosti pěstounů. Doprovázející pracovník by měl tomuto tématu věnovat pozornost.

Podpora je základním principem služby doprovázení. Pracovník doprovázející organizace pěstounskou rodinu pravidelně navštěvuje, minimálně jednou za dva měsíce, pomáhá pěstounům při řešení aktuálních obtíží, pracuje na tématech, které pomáhají rozvoji dítěte, mapuje potřeby dítěte a hledá společně s pěstouny způsoby jejich naplnění (Semerádová, 2013, s. 7).

5 Metodologie výzkumu, výzkumné cíle, etické dimenze výzkumu

V této kapitole se zaměřím na definování výzkumného cíle, výzkumných otázek a zmíním etickou dimenzi výzkumu. Pro výzkum jsem použila kvalitativní metodu, která byla volena s ohledem na cíl práce.

„ Kvalitativní přístup je proces zkoumání jevů a problémů v autentickém prostředí s cílem získat komplexní obraz těchto jevů založený na hlubokých datech a specifickém vztahu mezi badatelem a účastníkem výzkumu. Záměrem výzkumníka provádějícího kvalitativní výzkum je za pomoci celé řady postupů a metod rozkrýt a reprezentovat to, jak lidé chápou, prožívají a vytvářejí sociální realitu.“ (Švaříček, Šedřová, 2007, s. 17).

5.1 Cíl a výzkumné otázky

Šedřová zdůrazňuje důležitost stanovení cíle výzkumu s ohledem na jejich dostatečnou významnost, která ovšem není univerzální, ale vždy se vztahuje k nějaké specifické skupině osob. Cíle lze orientovat k odborné obci a k aplikaci do praxe. Tyto cíle se vzájemně nevylučují, naopak je lze využít současně. Maxwell uvádí tři typy cílů: cíl intelektuální – jakým způsobem výzkum přispěje k odbornému poznání, cíl praktický – zda lze výsledky výzkumu prakticky využít, cíl personální – jak práce na projektu obohatí výzkumníka samého (dle Švaříček, Šedřová, 2007, s. 62–63).

Cílem práce je zjistit a popsat, jak pěstouni nahlízejí na potřebu budování identity dítěte umístěného do náhradní rodinné péče.

Výsledky této diplomové práce mohou být užitečné pro sociální pracovníky, kteří se věnují práci v oblasti náhradní rodinné péče, a mohou být také přínosem pro samotné pěstouny. Výsledky výzkumu mohou být inspirací pro širší náhled na téma identity dítěte v náhradní rodinné péči a vést k uvědomění si různých aspektů a odlišností u dítěte, které nemůže vyrůstat ve své vlastní biologické rodině. Pracuji v organizaci, která se věnuje doprovázení pěstounů a práci s dětmi v náhradní rodinné péči. Z tohoto důvodu je téma a výsledky výzkumu pro mě osobně významné a mohu je následně využít ve své profesi.

Ve své práci jsem se zaměřila na základní výzkumný problém, kterým je **potřeba utváření identity dítěte v náhradní rodinné péči.**

Na základě definování výzkumného problému jsem pro svoji práci zvolila hlavní výzkumnou otázku: **Jak nahlízejí pěstouni na potřebu utváření identity dítěte v náhradní rodinné péči?**

Hlavní výzkumná otázka byla dále rozložena na sedm dílčích otázek:

1. Jak pěstouni nahlízejí na význam rodiny pro vytváření identity dítěte?
2. Jak pěstouni nahlízejí na následky poruchy rodiny a jeho vlivu na utváření identity dítěte?
3. Jak pěstouni nahlízejí na potřeby dítěte, včetně potřeby utváření identity?
4. Jak pěstouni vnímají svoji roli rodiče a jak toto vnímání může ovlivňovat utváření identity dítěte?
5. Jak pěstouni vnímají odlišnost utváření identity dítěte v náhradní rodinné péči?
6. Jak pěstouni nahlízejí na biologickou rodinu dítěte a její význam pro utváření identity dítěte?
7. Jaké povědomí mají pěstouni o možnostech podpory a způsobech posilování identity dítěte?

5.2 Výběr výzkumného souboru a volba prostředí pro sběr dat

Volba výzkumného souboru se v kvalitativním výzkumu odvozuje od definování výzkumného problému a výzkumných otázek. Výzkumný soubor není konstruován náhodně, ale teoreticky s ohledem na definovaný problém (Švaříček, Šed'ová, 2007, s. 72–73). Hendl popisuje více možností způsobu výběru souboru pro kvalitativní výzkum a shodně uvádí jako jednu z možností účelové vzorkování, kdy výběr souboru závisí na účelu výzkumu (Hendl, 2012, s. 152).

Pro výběr souboru jsem využila metodu záměrného (účelového) výběru. Jedná se o postup, kdy cíleně vyhledáváme účastníky podle jejich určitých vlastností nebo stavu k určité sociální skupině. Předpokladem je také skutečnost, že vybraní jedinci budou ochotni se do výzkumu zapojit (Miovský, 2006, s. 135).

Zvoleným výzkumným souborem jsou pěstouni, případně poručníci, se kterými má naše organizace uzavřenu Dohodu o výkonu pěstounské péče a ke kterým pravidelně docházím v rámci své pracovní činnosti. Výběr jsem zúžila na pěstouny, kteří nejsou příbuzní dítěte, s ohledem na odlišnosti, které příbuzenská péče má. Ještě před započítím práce jsem

oslovila několik pěstounů a zjišťovala jejich ochotu zapojit se do výzkumu. Na základě jejich předběžného souhlasu jsem téma dále rozpracovávala.

Během spolupráce v rámci mé profese jsem s pěstouny navázala vztah vzájemné důvěry, který může být výhodou při provádění výzkumu. Hendl uvádí, že existují čtyři typické role, do nichž se může výzkumník v terénu situovat, a jednou z nich je role *zasvěcený*. Je to člověk, který se stýká se svými respondenty i mimo rámec výzkumu. Hendl považuje tuto roli za nejméně riskantní z důvodu předpokládané důvěry a otevřenosti zkoumaných aktérů vůči výzkumníkovi. Míra důvěry ovlivňuje kvalitu získaných dat (Hendl, 2012, s. 76). Rodiny pěstounů pravidelně navštěvuji, nejsem pro ně cizí osobou. Výzkum byl prováděn v domácnosti pěstounů, v jejich přirozeném prostředí, které může přispět k jejich otevřenosti v rozhovoru.

Bylo osloveno deset pěstounů z desíti pěstounských rodin, ve všech případech se jednalo o ženy. Muži se nechtěli výzkumu účastnit. Pouze v jednom případě byl rozhovoru účasten manžel pěstounky, který doplňoval její odpovědi. Ve všech případech se jednalo o rodiny, které žijí v manželství. Všechny rodiny měly více dětí a mají víceleté zkušenosti s pěstounskou péčí. Profily komunikačních partnerů uvádím v tabulce 1. Jména komunikačních partnerů jsou fiktivní.

Tabulka 1 Profily komunikačních partnerů

Jméno respondenta	Věk respondenta	Počet dětí v pěstounské péči	Počet dětí vlastních	Délka zkušeností s pěstounskou péčí
Anna	59	4	0	27 let
Klára	49	2	3	10 let
Zdena	40	2	0	2 roky
Marie	54	2	3	24 let
Hana	43	3	3	12 let
Eliška	45	3	0	9 let
Míriam	50	2	0	14 let
Jarmila	54	1	2	19 let
Monika	51	2	1	20 let
Julie	44	1	2	8 let

5.3 Etické otázky výzkumu

Etické otázky jsou pro společenskovední výzkum zásadní. Hendl uvádí zásady etického jednání při výzkumu. Považuje za důležité získat poučený (informovaný) souhlas osoby, která se výzkumu zúčastní. Předtím musí být osoba plně informována o okolnostech výzkumu. Je nutné informovat účastníky výzkumu o tom, že mohou kdykoli účast v projektu ukončit. Dalším prvkem je anonymita. Identita účastníků nesmí být odhalena. Při kvalitativním rozhovoru se účastník výzkumu často vyjadřuje k emočně citlivým záležitostem, proto je potřebné věnovat emočnímu bezpečí účastníků výzkumu náležitou pozornost (Hendl, 2012, 153–154).

Jednotliví mnou osloveni pěstouni byli informováni o cílech výzkumu, o tom, jak bude výzkum probíhat a k čemu slouží. Byli ujištěni o anonymitě výzkumu, byli informováni, že mohou kdykoliv účast na projektu ukončit bez udání důvodů. V projektu byla využita metoda rozhovoru a pěstouni byli informováni, že nemusí na pokládané otázky odpovídat. Ze své práce s pěstouny mám zkušenost, že např. téma biologické rodiny dítěte je velmi citlivé a při pokládání otázek o rodině dítěte jsem postupovala opatrně s vědomím toho, že témata mohou být emočně náročná. Pěstouni byli opakovaně ujištěni, že nemusí na otázky odpovědět, případně mohou kdykoli zcela ukončit svoji účast ve výzkumu.

5.4 Metoda získávání dat

Pro svou práci jsem zvolila metodu moderovaného rozhovoru (interview), o které píše Miovský jako o nejobtížnější a současně nejvhodnější metodě pro získávání kvalitativních dat (Miovský, 2006, s. 155). Použila jsem polostrukturované interview, které podle Miovského řeší nevýhody plně strukturovaného rozhovoru, který má pevně dané schéma, které je pro tazatele závazné, jedná se o jakousi vylepšenou verzi dotazníku a hodí se tam, kde je potřeba především interpersonální srovnávání, a nevýhody nestrukturovaného interview, které má podobu běžného rozhovoru, který se drží především hlavního tématu. V tomto případě může dojít k roztržité konzistenci odpovědí účastníků a mohou být získávána data, která nejsou relevantní cílům výzkumu (Miovský, 2006, s. 157–161).

U polostrukturovaného rozhovoru je vytvořeno schéma, které je pro tazatele závazné, specifikuje okruhy otázek pro účastníky. Výhodou této metody je možnost kreativně vést rozhovor, možnost pokládat doplňující otázky k upřesnění či pochopení odpovědi účastníků, ověřit si, zda jsme odpověď správně pochopili, interpretovali (Miovský, 2006, s. 159–161).

Pro vedení rozhovoru jsem připravila sedm dílčích výzkumných otázek:

VO 1: Jak pěstouni nahlíží na význam rodiny pro vytváření identity dítěte?

VO 2: Jak pěstouni nahlíží na následky poruchy rodiny a jeho vlivu na utváření identity dítěte

VO 3: Jak pěstouni nahlíží na potřeby dítěte, včetně potřeby utváření identity?

VO 4: Jak pěstouni vnímají svoji roli rodiče a jak toto vnímání může ovlivňovat utváření identity dítěte

VO 5: Jak pěstouni vnímají odlišnost utváření identity dítěte v náhradní rodinné péči?

VO 6: Jak pěstouni nahlíží na biologickou rodinu dítěte a její význam pro utváření identity dítěte?

VO 7: Jaké povědomí mají pěstouni o možnostech podpory a způsobech posilování identity dítěte?

K jednotlivým výzkumným otázkám jsem pokládala základní otázky ZVO 1 – ZVO 13:

ZVO1: Jaký význam má pro vás vaše rodina?

ZVO 2: Máte nějaké vzory z rodiny, rituály, tradice, zvyky?

ZVO 3: Jaké následky si vaše dítě podle vás nese ze své minulosti, z toho co zažilo, ze své biologické rodiny?

ZVO 4: Jaké potřeby má vaše dítě, s jakými potřebami dítěte jste se již setkali?

ZVO 5: Jak reagujete na potřeby dítěte?

ZVO 6: Jaká byla vaše motivace stát se náhradním rodičem, jaká je vaše role, jaké nároky to na vás klade?

ZVO 7: Je v něčem (a v čem?) náhradní rodičovství jiné než rodičovství vlastní, co musíte umět a zvládnout jinak?

ZVO 8 : Jaké odlišnosti vnímáte u svého přijatého dítěte?

ZVO 9: Co víte o biologické rodině dítěte, o jeho rodičích, sourozencích, prarodičích?

ZVO 10: Jakým způsobem předáváte informace o biologické rodině svému dítěti?

ZVO11: Jak důležitá je biologická rodina pro vaše dítě?

ZVO 12: Jakou máte zkušenost s kontaktem dítěte s jeho rodinou?

ZVO 13: Jaké informace máte o možných zdrojích podpory a pomoci při utváření identity vašeho dítěte?

ZVO14: Co vám osobně pomáhá, když řešíte nějaké těžkosti a starosti týkajících se vašich přijatých dětí? (otázka byla přidána na základě dvou provedených rozhovorů)

Tabulka 2 Výzkumné otázky a základní výzkumné otázky

Výzkumné otázky	Základní výzkumné otázky
VO 1: Jak pěstouni nahlíží na význam rodiny pro vytváření identity dítěte?	ZVO1: Jaký význam má pro vás vaše rodina? ZVO 2: Máte nějaké vzory z rodiny, rituály, tradice, zvyky?
VO 2: Jak pěstouni nahlíží na následky poruchy rodiny a jeho vlivu na utváření identity dítěte?	ZVO 3: Jaké následky si vaše dítě podle vás nese ze své minulosti, z toho co zažilo, ze své biologické rodiny?
VO 3: Jak pěstouni nahlíží na potřeby dítěte, včetně potřeby utváření identity?	ZVO 4: Jaké potřeby má vaše dítě, s jakými potřebami dítěte jste se již setkali? ZVO 5: Jak reagujete na potřeby dítěte?
VO 4: Jak pěstouni vnímají svoji roli rodiče a jak toto vnímání může ovlivňovat utváření identity dítěte?	ZVO 6: Jaká byla vaše motivace stát se náhradním rodičem, jaká je vaše role, jaké nároky to na vás klade?
VO 5: Jak pěstouni vnímají odlišnost utváření identity dítěte v náhradní rodinné péči?	ZVO 7: Je v něčem (a v čem?) náhradní rodičovství jiné než rodičovství vlastní, co musíte umět a zvládnout jinak? ZVO 8 : Jaké odlišnosti vnímáte u svého přijatého dítěte?
VO 6: Jak pěstouni nahlíží na biologickou rodinu dítěte a její význam pro utváření identity dítěte?	ZVO 9: Co víte o biologické rodině dítěte, o jeho rodičích, sourozencích, prarodičích? ZVO 10: Jakým způsobem předáváte informace o biologické rodině svému dítěti? ZVO 11: Jak důležitá je biologická rodina pro vaše dítě? ZVO12: Jakou máte zkušenost s kontaktem dítěte s jeho rodinou?
VO 7: Jaké povědomí mají pěstouni o možnostech podpory a způsobech posilování identity dítěte?	ZVO 13: Jaké informace máte o možných zdrojích podpory a pomoci při utváření identity vašeho dítěte? ZVO 14: Co vám osobně pomáhá, když řešíte nějaké těžkosti a starosti týkajících se vašich přijatých dětí?

5. 5 Průběh výzkumu

Výzkum začínal koncem roku 2018, kdy byla vedena příprava práce. Koncem roku jsem oslovila několik pěstounů s prosbou, zda by byli ochotni se výzkumu zúčastnit. Samotný výzkum probíhal na jaře roku 2019. Komunikačním partnerům jsem pokládala připravené otázky, které jsem dle potřeby doplňovala upřesněním otázky. V některých případech jsem změnila pořadí otázek, vyplynulo to z rozhovoru. V zásadě jsem se držela schématu a připravených otázek, snažila jsem se nechat pěstouny hovořit bez vstupování do jejich odpovědí. Jednotlivé rozhovory byly nahrávány. Všichni pěstouni s pořízením audiozáznamu souhlasili. Během rozhovoru jsem si dělala písemné poznámky, které se týkaly neverbálních projevů komunikačních partnerů.

Nejprve byl proveden jeden rozhovor. Na jeho základě a podle připomínek pěstounky byly otázky mírně upraveny. Po druhém rozhovoru jsem ještě otázku týkající se zdrojů podpory upřesnila a doplnila o další základní otázku. Doplnila jsem základní výzkumnou otázku „Co vám osobně pomáhá, když řešíte nějaké těžkosti a starosti týkající se vašich přijatých dětí“. Délka rozhovoru se pohybovala kolem 40 minut, pouze v jednom případě trval rozhovor pouze 25 min.

5.6 Analýza dat

Pořízený základní zvukový materiál (audiozáznamy jednotlivých rozhovorů) byl postupně převáděn na materiál textový. Přepis audiozáznamu interview je nazýván transkripcí. Transkripce má pro výzkumníka značný význam, jejím prostřednictvím lze podle Miovského zbytečně přicházet o cenná data, ale také například posílit interpretační bázi (Miovský, 2006, s. 205). Audiozáznamy byly postupně přepsány do počítače, poté kontrolovány opakovaným poslechem. Jednalo se o časově velmi náročnou část.

Dalším krokem zpracování dat byla tzv. redukce prvního řádu. Redukcí prvního řádu je proces převedení plné doslovné transkripce do plynulejší podoby, která se používá především tam, kde se nepracuje s dílčími projevy mluveného slova (pauzy, zvuky), ale s obsahem. Jedná se o vynechání tzv. slovní vaty (Miovský, 2006, s. 210). Po provedení redukce prvního řádu vznikl záznam, který byl snadnější pro další analýzu.

Texty byly dále zpracovávány kódováním. Kódování pomáhá data popsat, kódy jsou symboly, které data klasifikují nebo kategorizují a vztahují se k výzkumným otázkám a konceptům (Hendl, 2012, s. 228).

Miles a Huberman (dle Hendl, 2012, s. 229) ještě rozlišuje první a druhou úroveň kódování. První úroveň kódování vytváří kódy k úsekům textu a druhá úroveň podle tématu shlukuje kódy prvního stupně do tematických skupin

Transkribované texty jsem vytiskla a na základě odpovědí účastníků výzkumu jsem vytvořila první úroveň kódů, které vyjadřovaly myšlenky a obsah rozhovorů. Do tištěných prepisů textů jsem barevnými fixy značila úseky textů a označovala jednotlivými kódy. Opakovaná četba prepisů mi umožňovala rozpoznávat další rozměry sdělených informací, nacházet hloubku a souvislosti v odpovědích pěstounů. Některé mnou vytvořené kódy byly později zrušeny, protože nesouvisely s cílem výzkumu. Opět se jednalo o časově náročnou část zpracovávání získaných dat.

Vytvořené kódy byly podle obsahu a vzájemných souvislostí kategorizovány. Byly vytvořeny kategorie funkce rodiny a rodinná identita, náhradní rodinná péče a následky minulosti pro dítě, potřeby dítěte, identita náhradního rodiče a náročnost role náhradního rodiče, identita dítěte v náhradní rodinné péči, biologická rodina dítěte, informovanost o biologické rodině a způsob předávání informací dítěti, podpora, informovanost a pomoc pěstounům při budování identity dítěte. Kategorizovaný seznam kódů je zobrazen v tabulce 3.

Tabulka 3 Kategorizovaný seznam kódů

Kategorie kódů	kódy
Funkce rodiny, rodinná identita	Význam rodiny, vzory, vztahy, zvyky, spojení, domov, někam patřit, zakořeněnost, sounáležitost, jistota, vánoce, přenos do další generace, prarodiče
Náhradní rodinná péče, následky minulosti pro dítě	Nízké sebevědomí, nejistota, strach, nedůvěra, citová závislost, žárlivost, pozornost, vztek, mluvení, nasytit se láskou, následky ústavní péče, všechno mít pod kontrolou, tichá
Potřeby dítěte	Láska, vztah, bezpečí, ujištění, že ho máme rádi, sounáležitost s námi i s biologickou rodinou, pozornost, nasytit láskou, jídlo, tulení a mazlení, objetí, povzbuzení, potřeba vědět odkud jsem, kořeny, znát minulost, jistota
Identita náhradního rodiče, náročnost role náhradního rodiče	Touha po velké rodině, nemoci mít vlastní děti, pomoc dítěti, služba, poslání, danost Náročné, odlišné od biologického rodičovství, větší odpovědnost, je jiné, nejde to tak hladce, učit se přijímat dítě, tolerovat, učit se mít rád, pracovat s následky z minulosti, bát se neudělat chybu a neublížit, strach, že se může vrátit zpět do rodiny, z jiného hnízda, geny, kdo nemá takové dítě, ten nepochopí
Identita dítěte v náhradní rodinné péči	Je z jiného hnízda, geny, fyzická podobnost, kořeny, součást dvou rodin, vědět, odkud je, koho mají, dítě se ptá, otázky o původu, o tom, co se stalo, sourozenci, internet, biologická rodina je pro dítě důležitá
Biologická rodina dítěte v náhradní rodinné péči	Kontakty osobní, kontakty asistované, nejsou osobní kontakty, písemný kontakt, kontakt přes internet, hledání rodičů, hledání sourozenců, jestli bude chtít hledat, nebudu mu bránit, až v osmnácti letech může se setkat, našel si je sám, setkali se, strach, otázky na původ, následky kontaktu, rozhozený, vždycky to naruší chod naší rodiny
Informovanost o biologické rodině, způsob předávání informací dítěti	Spis, setkání s rodiči u soudu, hledání na internetu, odpovídání na otázky dítěte, aktivita dětí, děti hledají a zjišťují informace
Podpora, informovanost a pomoc pěstounům při budování identity dítěte	Manžel, sestra, komunikace o problému, knihy, modlitba, sdílení s ostatními pěstouny, internet, školení je na nic, doprovázející organizace – klíčový pracovník, vzdělávací pobyty

6 Interpretace dat

Data interpretuji tzv. technikou vyložení karet. Technika vyložení karet je nadstavbou otevřeného kódování. Výzkumník použije kategorizovaný seznam kódů a kategorie vzniklé z kódování uspořádá do linky či obrazce a na tomto základě sestaví text. Text je v podstatě převyprávěním jednotlivých kategorií. Není nutné využít všechny kategorie, jejich využití je závislé na výzkumné otázce. Všechny kategorie této analýzy musí mít nějakou souvislost. Technika vyložení karet vede k tomu, že názvy jednotlivých kategorií se stávají názvy jednotlivých kapitol. Obsahem kapitol je pak interpretace kódů (Švaříček, Šedřová, 2007, s. 226).

Na začátku každé kapitoly uvádím kódy, které se staly vodítkem pro kategorizaci a pro interpretaci. V textu pro názornost uvádím některé z doslovných odpovědí respondentů. Jsou označeny kurzívou. Z důvodu zachování anonymity respondentů jsem změnila jména a někdy pohlaví dětí.

6.1 Funkce rodiny, rodinná identita

Kódy: význam rodiny, vzory, vztahy, zvyky, spojení, domov, někam patřit, zakořeněnost, souměřitost, jistota, vánoce, přenos do další generace, prarodiče

Rodina je místem hlubokých a citových vztahů, je zde uspokojovaná potřeba životní jistoty (Matějček, 1994, s. 30). Všechny pěstounky se shodovaly, že je pro ně rodina nesmírně důležitá. Hovořily, že rodina je pro ně jistota, vědomí, že někam patří, je to místo spojení a vztahů, že jsou zde zakořeněni, je to domov. „*Neumím si představit život bez rodiny.*“ (Eliška)

Rodina tvoří systém. Vstupuje do ní více členů a je pravděpodobné, že se zde budou tvořit podsystémy. Podsystémem mohou být prarodiče (Matějček, 1994, s. 48). Pěstounky o prarodičích hovořily. „*Naše Anička, když jsme si ji vzali, se posadila dědečkovi na klín a zeptala se, ty mě taky budeš mít rád? Myslím si, že je důležité do těch dětí vštěpovat takové to rodinné spojení.*“ (Marie)

Pěstounky si přinesly z původních rodin vzory (maminka, babička), různé zvyky, tradice. Zmiňovaly se o slavení vánoc, slavení svátků, vzájemné navštěvování.

Ve druhém a třetím roce života dítě vrůstá do své rodiny a získává rodinnou identitu, vědomí rodinné příslušnosti. Pro toto vědomí hraje zásadní roli vztah (Matějček, 1994, s. 51). Všechny pěstounky se v rozhovoru zmínily, že rodina je místem vztahů, místem, kde se lidé mají rádi, místem přijetí. Přijaté děti pěstounů se postupně stávaly součástí nové rodiny.

6.2 Náhradní rodinná péče, následky minulosti pro dítě

Kódy: nízké sebevědomí, nejistota, strach, nedůvěra, citová závislost, žárlivost, pozornost, vztek, mluvení, nasytit se láskou, následky ústavní péče, všechno mít pod kontrolou, tichá

Pěstounky velmi podrobně a dlouze hovořily o tom, jak se děti chovaly a jak reagovaly v období po převzetí dítěte do jejich péče. Mnohdy se to odehrávalo před mnoha lety, a přesto jejich vyprávění bylo velmi detailní. Dítě bylo vystrašené, nedůvěřivé, pořád se muselo ujišťovat, že je má někdo rád, bylo nejisté, chtělo mít všechno pod kontrolou, bylo žárlivé, vztekalo se, potřebovalo mluvit. Pěstounky hovořily, že se od dítěte nemohly vzdálit, bylo na nich citově závislé, vyžadovalo neustálou pozornost. „*To nešlo, abych si ji nevšíkala. Já jsem nemohla jít za synem a obejmout ho, když ona byla při tom. Musela jsem obejmout i ji.*“ (Anna)

„*Oni byli hladoví po lásce, potřebovali se tulit, objímat. Naše děti to v jejich věku už nepotřebovaly. Potřebovali si to fyzicky nabrat.*“ (Monika)

Stejnou zkušenost uváděla další pěstounka. „*Ony samy chodí, chtějí se tulit, objímat, opravdu to potřebují. Potřebují cítit, že je má někdo rád.*“ (Jarmila)

6.3 Potřeby dítěte

Kódy: láska, vztah, bezpečí, ujištění, že ho máme rádi, sounáležitost s námi i s biologickou rodinou, pozornost, nasytit láskou, jídlo, tulení a mazlení, objetí, povzbuzení, potřeba vědět odkud jsem, kořeny, znát minulost, jistota

„*Nejdříve měl takové ty klasické, jako jídlo, teplo, bezpečí, jistota a tak. Ale ten Pepíček, čím je starší, tak se více zajímá o tu svoji rodinu. Věci se měnily v čase, nejdříve jsme se bavili o tom, že se nám nenarodil, že tady přišel, pak se začal zajímat.*“ (Hana)

Děti potřebují dostatek podnětů, smysluplný svět, který představuje určitý řád ve věcech a vztazích, dále potřebují jistotu, tuto jistotu představují dítěti „jeho“ lidé (Matějček, 1994, s. 25–26). Děti pěstounů se potřebovaly ujistit, že je má někdo rád, potřebovaly získat vztah a jistotu, že tady někdo pro ně je. Obzvlášť v prvních měsících po přijetí do nové rodiny byla tato jejich potřeba velmi silná. Potřebovaly se citově vázat, bylo to něco, po čem velmi toužily a co se jim v ústavní péči, ze které většina dětí přišla, nepodařilo.

Bez jistoty vztahu může být dítě úzkostné, ustrašené nebo se může projevovat agresivním chováním (Matějček, 1994, s. 26). Pěstounky vypovídali, že děti byly plné strachu, úzkosti, někdy vzteklé. Děti u pěstounů hledaly jistotu, ujištění, že mají svoji hodnotu, že jsou hodny lásky a pozornosti, hledaly bezpečí, povzbuzení. „ *Adélka byla plná strachu, měla nízké sebevědomí.* “ (Eliška)

Přijaté děti pěstounů nejprve postupně navazovaly v rodině vztah, sytily se láskou, pozorností, hledaly bezpečí a jistotu. Až později se začaly ptát na svou minulost, na to, odkud jsou, na svoji rodinu. „*Takže ten začátek, potřebovali dostat tu jistotu, že je máme rádi. Až později se začali ptát, pátrat.*“ (Klára)

Dítě potřebuje vedení, potřebuje zkušenosti rodinného života (Bakalář, Klégrová, 2000). Přijaté děti se postupně začleňovaly do rodiny, do rodinného života. Děti na sebe strhávaly pozornost, žárlily na další děti v rodině, žárlily na partnera. Pěstounky se jim snažily tuto potřebu naplnit. „*Vždycky jsem ho přitulila, když jsem objímala další dítě nebo manžela, vždycky jsem ho musela obejmout taky.*“ (Julie)

Mnohé potřeby přijatých dětí se objevovaly ve věku, kdy děti vyrůstající ve vlastních rodinách už tyto potřeby neměly. „*Naše děcka byly v tom věku takové odměřené, už toho nepotřebovaly tolik. Oni věděli, že to mají, tu lásku, to že jsme je milovali. Verunka to potřebovala fyzicky nabrat, a to samé i Martin. Někdy nám děcka říkali, no, že vy ho máte rádi víc, on se pořád s vámi tulí.*“ (Marie)

6.4 Identita náhradního rodiče, náročnost role náhradního rodiče

Kódy: touha po velké rodině, nemoci mít vlastní děti, pomoc dítěti, služba, poslání, danost, náročné, odlišné od biologického rodičovství, větší odpovědnost, je jiné, nejde to tak hladce, učit se přijímat dítě, tolerovat, učit se mít rád, pracovat s následky z minulosti, bát se neudělat chybu a neublížit, strach, že se může vrátit zpět do rodiny, z jiného hnízda, geny, kdo nemá takové dítě, ten nepochopí

Mnozí autoři (např. Klimeš, Vágnerová, Winnete) upozorňují na odlišnost náhradního rodičovství od rodičovství biologického.

Co bylo motivací pěstounů pro přijetí dítěte a jak vnímají náhradní rodičovství, byly dalšími otázkami v rozhovoru. Shodně se u všech pěstounek objevovala touha po velké rodině. „Vždycky jsem chtěla mít hodně dětí, velkou rodinu.“ (Miriam)

Pěstounky touhu po velké rodině pokládaly za danost, za něco, co mají v sobě uvnitř. Dalším motivem byla potřeba pomoci dítěti, aby mělo rodinu a nemuselo vyrůstat v ústavní péči, prokázat dítěti službu. Často se oba motivy objevovaly společně. Dalším důvodem byla nemožnost mít vlastní děti. Přijetí dítěte vnímaly pěstounky jako své poslání.

Na otázku, v čem je náhradní rodičovství jiné, zda musí něco umět či zvládnout jinak, pěstounky zpočátku odpovídaly, že v tom není moc velký rozdíl, že je to podobné apod. Všechny se posléze rozhovořily o náročnosti náhradního rodičovství a potvrdzovaly, že není stejné jako biologické rodičovství. Odpovídaly, že je náročnější, člověk má odpovědnost, má strach, že o dítě přijde (může se vrátit zpět do biologické rodiny), musí se naučit přijmout úplně cizí dítě, tolerovat je. „Vlastní dítě k vám přijde, čekáte devět měsíců, než se vám narodí a už od malinka jste s tím dítětem, jste ve spojení prakticky od jeho vzniku.“ (Marie)

„Nejde to tak hladce jako s těma našima dětma. Ty moje děti nějak podvědomě znám, jak kdyby tady uvnitř byla nějaká intuice, jako kdyby dopředu vím, jak zareagují. U toho Pepíka ne.“ (Hana)

Náhradní rodičovství je pro Miriam těžké. „Člověk se musí učit stále jej přijímat takové jaké je, tolerovat, mít ho rád. Kdo tyto děti nemá, nedokáže to pochopit.“

Pěstounky se učily dítě mít rády, přijímat je. „*Ten začátek trvá, než se člověk zamiluje, dejme tomu dva, tři, čtyři týdny, měsíc. A pak už to jde, pak už to nedělá problémy. U těch vlastních to bylo jinak, ty se narodily a nebyl problém, protože to bylo moje miminko, kdežto s těma dětma jo.*“ (Klára)

Pěstounky zmiňovaly, že děti jsou ve větším nebezpečí, projevují se u nich geny a různé sklony. Pěstounky pocítují větší zodpovědnost, mají o děti strach, aby jim nějak neublížily.

„*To si člověk zpočátku neuvědomuje, že je to větší zodpovědnost.*“ (Miriam), „*Každá matka a otec mají zodpovědnost za své děti, ale u těch vlastních. U těch přibranych má větší zodpovědnost, i strach, aby něco neudělala špatně, abych neublížila.*“ (Jarmila)

Eliška potvrzuje odlišnost náhradního rodičovství od biologického. „*Nikdy jsem vlastní rodičovství nezažila, ale určitě je náhradní rodičovství jiné, minimálně z důvodu existence biologické rodiny, je nutné pracovat s původem dítěte, řešit následky z pobytu v ústavu.*“ (Eliška)

6.5 Identita dítěte v náhradní rodinné péči

Kódy: je z jiného hnízda, geny, fyzická podobnost, kořeny, součást dvou rodin, vědět, odkud je, koho mají, dítě se ptá, otázky o původu, o tom, co se stalo, sourozenci, internet, biologická rodina je pro dítě důležitá, vztah

Identita je prožíváním toho, čím jedinec je, prožíváním vlastní jedinečnosti a konzistence v čase a prostoru (Výrost, Slaměnik, 1999). Podle Kaufmanna je identita neustálý proces, jedincův obraz, pocit nebo idea sebe samého (dle Šlechtová, 2008). Zásadní roli při utváření osobní identity hrají naši blízcí (Dudová, 2008). Pro pojetí a vědomí sebe sama je potřeba zakotvit v sociálních vztazích (Grzymala- Kazłowska, 2013). Důležitost vztahu pro vytvoření osobní identity zdůrazňuje Matějček (1994), Vágnerová (2012) nebo Singly (dle Dudová, 2008). Stein píše, že pozitivní identita lidí odcházející z pěstounské péče závisí na kvalitě péče a vztahů, na informacích a porozumění osobní historii, na zkušenosti s ostatními lidmi (dle Sobotková, Očenášková, 2013). Podle Klimeše musí náhradní rodiče odlišnou identitu svěřeného dítěte aktivně budovat, budování vychází

z historie dítěte. Dítě musí vědět, jaká byla jeho minulost, protože od ní odvozuje budoucnost (Klimeš, 2008).

Navázání vztahu k přijatému dítěti bylo prvním velkým úkolem pěstounů. Po přijetí se dítě postupně začleňovalo do nové rodiny a tvořilo si vztahy s členy rodiny. Děti se ujišťovaly o tom, zda jsou přijaté, zda do rodiny patří. Děti se potřebovaly cítit bezpečně a přijímané takové jaké jsou. Julie se vyjádřila: „Stále se učím jej přijímat takové jaké je.“

Nejdříve si děti potřebovaly naplnit potřebu bezpečí, jistoty, lásky a přijetí, vztahu. Později se děti začaly ptát na svůj původ, na rodinu. Všechny pěstounky se s otázkami dětí o jejich původu setkaly. Děti se ptaly, kdo a kde jsou jejich rodiče, sourozenci. Pěstounky si uvědomovaly, že jejich přijaté děti jsou součástí dvou rodin. Jsou součástí nové rodiny, ve které nyní vyrůstají, zároveň mají své kořeny v jejich biologické rodině. Všechny pěstounky zmínily, že děti mají geny rodičů nebo fyzickou podobnost s rodiči. Děti se od počátku jejich přijetí novou rodinou na svůj původ ptaly. Pěstounky dětem na jejich otázky odpovídaly. Samotné aktivitu nevyvíjely, reagovaly až na dotazy dětí. „*Já jsem to vždycky nechávala na ni, až se ona bude ptát.*“ (Klára)

Tady je několik dalších odpovědí: „*Alenka má svoje příjmení, svoje kořeny, svoji rodinu.*“ (Marie), „*Je z jiného hnízda.*“ (Zdena), „*Přinesl si ty povahové rysy. Ten Pepík je úplně tatínek, ta podoba, geny.*“ (Hana).

Děti se na rodiče, na minulost, na to, proč nejsou u svých rodičů, ptaly. Některé děti hledaly informace na internetu, aktivita byla vyvíjena jimi samotnými bez spolupráce s pěstouny. Ti se o jejich hledání dozvídali až později.

6.6 Biologická rodina dítěte v náhradní rodinné péči

Kódy: kontakty osobní, kontakty asistované, nejsou osobní kontakty, písemný kontakt, kontakt přes internet, hledání rodičů, hledání sourozenců, jestli bude chtít hledat, nebudu mu bránit, až v osmnácti letech může se setkat, našel si je sám, setkali se, strach, otázky na původ, následky kontaktu, rozhozený, vždycky to naruší chod naší rodiny

Pěstounky potvrdily, že děti se zajímají o svou minulost, o to, co se stalo, kdo a kde jsou jejich rodiče, sourozenci. Pro pěstouny je to obtížné téma. Malé děti otázky na svůj původ směřovaly výhradně na pěstouny. Později, cca od devíti let věku dětí, v některých

případech ve věku dvanácti až třinácti let, se děti o svůj původ a rodinu začínaly zajímat intenzivněji. Děti pátraly na internetu, hledaly své rodiče a sourozence. Někdy se dětem ozvali jejich rodiče. Jarmila uvedla, že si biologická matka zažádala soudně o svěřeni dítěte zpět do její péče. *“Fakt jsme se toho báli, protože jsem to nechtěla. V hloubi duše jsem si přála, aby ji nedostala. Vím, je to smutné nebo špatné. Ale Pepíček byl z toho kojeňáku a pak děcáku zraněný, nesl si toho hodně, kdyby měl jít znovu do rodiny a zas by se to nepovedlo, to by byl úplně rozbitý.”* (Jarmila)

Pěstounky o rodičích s dětmi mluvily, uvědomovaly si, že děti chtějí a potřebují znát své rodiče, že je budou hledat. Vyčkávaly aktivitu dětí. *„Každé dítě chce poznat matku, odkud pochází a tak.“* (Zdena) *„Věděli jsme, že za ni půjde, že ji bude určitě hledat.“* (Jarmila)

V několika případech si dítě matku nebo informace o rodičích našlo samo. *„Když mu bylo patnáct let, šel na úřad a tam nahlédl do spisu. On tam byl s jednou vychovatelkou, že tam jela místo mě, já jsem ji dala souhlas. A tam si všechno zjistil.“* (Anna)

„A pak, když ji bylo těch sedmnáct, tak se setkala s tím bráchou, s maminkou, s babičkou. Šla se za nimi podívat. Už měla přítele, tak za ní jela s přítelem. Zjistila, co a jak a říkala, že už ne. Takže to má vyřešené.“ (Jarmila)

Pěstounky se ve čtyřech případech zmínily o tom, že nebudou bránit setkání dítěte s jeho matkou, když bude chtít, ale až mu bude osmnáct. Kontakty přijatých dětí s jejich rodinou vedené aktivně ze strany pěstounů uvedly pěstounky pouze u čtyř dětí. Ve dvou případech se jednalo o kontakty asistované sociálním pracovníkem doprovázející organizace. V dalších případech sami pěstouni realizují setkávání dítěte s jeho rodiči, sourozenci a tetou. S dítětem jednou až dvakrát ročně za rodinou dojíždějí.

Pěstounky popisovaly, že dítě je po kontaktu vždycky „rozhozené“. *„Takže to dítě je vždycky rozhozené, čím je mladší, tím je víc rozhozené. Ale čím je starší, tím více to chápe.“* (Hana)

„Kontakty s rodinou, řekla bych, to je takové nutné zlo. Je to fakt nutnost, aby tu rodinu znal, byť to vždycky naruší chod v té naší rodině.“ (Monika)

U jednoho dítěte je udržován kontakt písemnou formou. Pěstouni reagují na dopisy matky, která je zasílá na OSPOD dítěte. Společně s dítětem odpovídají na dopis, posílají informace a případně fotografie. U jedné z rodin je spojení dítěte s jeho rodiči udržováno

prostřednictvím PC. Opět rodina vyčkává, až se matka nebo otec ozvou, poté posílají rodičům aktuální informace o dítěti. Tato aktivita není z důvodu ochrany soukromí pěstounské rodiny realizována samotnými pěstouny, je zprostředkovávána klíčovým pracovníkem. V jedné z rodin probíhají kontakty s pěstouny, kteří mají v péči sourozence přijatého dítěte. Jednou nebo dvakrát ročně se pěstounské rodiny setkají. Kontakt s dalšími pěstouny je vnímán pěstounkou jako snazší než kontakt s biologickými rodiči.

V odpovědích se objevovalo také téma strachu. Uhlířová píše, že základním pocitem objevujícím se v souvislosti s biologickou rodinou dítěte, je strach. Strach pěstouna, aby dítě nezranil, když mu připomene minulost (Uhlířová, 2012). „*Mám strach, abych nějak neublížila.*“ (Miriam)

Pěstouni se bojí vlastního citového zranění, protože dítě si často rodiče idealizuje (Uhlířová, 2012). Náhradní rodiče se cítí méněcenně vůči biologickým rodičům, cítí se ohroženi (Klímeš, 2008). Pěstounky svůj strach popisovaly. Bály se, že by se dítě mohlo vrátit zpět do rodiny, bály se, aby otevření jejich minulosti dítě nezranilo, bály se kontaktu dítěte s jeho rodinou a možného „soupeření“ o dítě. To bylo důvodem, proč kontakty dítěte s jeho rodinou odmítaly. „*Bojíme se toho. Domluvili jsme se s paní L. (pracovnice OSPOD), že nebudeme do těch osmnácti nic zjišťovat, kde jsou a tak. Nebo nějaký kontakt, že to nebudeme dělat.*“ (Miriam)

6.7 Informovanost o biologické rodině, způsob předávání informací dítěti

Kódy: spis, setkání s rodiči u soudu, hledání na internetu, odpovídání na otázky dítěte, aktivita dětí, děti hledají a zjišťují informace

Pěstounky informace o biologické rodině přijatého dítěte měly. Uvedly, že mají informace ze spisu dítěte, ze soudního rozsudku. Další informace mají ze setkání s rodiči při kontaktech. „*U Alenky známe tu rodinu, i tu širší, vím, po kom je taková hodně tmavá a tak. Jsou to vlastně nepodstatné věci, ale pro to dítě budou jednou podstatné.*“ (Hana)

V několika případech byly pěstounky v kontaktu s pěstouny, kteří měli v péči sourozence jejich přijatého dítěte, a od nich získaly informace o rodině dítěte. Aktuální či další informace o rodině pěstounky nevyhledávaly. Předávání informací dítěti o jeho biologické rodině a minulosti probíhá v rodinách formou rozhovorů. Většina dětí dostala

po přijetí do nové rodiny informaci o tom, že jsou přijaté. Další aktivita týkající se tématu minulosti a rodiny byla iniciována výhradně dítětem, které se začalo ptát nebo hledat na internetu.

6.8 Podpora, informovanost a pomoc pěstounům při budování identity dítěte

Kódy: manžel, sestra, komunikace o problému, knihy, modlitba, sdílení s ostatními pěstouny, internet, školení je na nic, doprovázející organizace – klíčový pracovník, vzdělávací pobyty

Záměrem této části bylo zjistit, zda mají pěstouni dostatek podpory a informací pro to, aby mohli dítěti pomoci s budováním jeho identity. Původně jsem k tomu měla připravenou jednu otázku, která směřovala k formálním zdrojům podpory a informovanosti, například sociální pracovník, psycholog či povinné vzdělávání pěstounů. Pěstounky spontánně nejdříve poukazovaly na jejich přirozené zdroje, kterými jsou partner, kamarádka či modlitba. Přidala jsem tedy další výzkumnou otázku na přirozené zdroje podpory a pomoci a otázky rozlišila.

Ve všech odpovědích byl na prvním místě podpory manžel. *„Manžel, je to velká opora, nevím, jak bych to bez manžela zvládala.“* (Zdena), *„Nedokážu si představit, že bych na to byla sama.“* (Anna)

Pěstounkám pomáhá o problému mluvit, pomáhá jim rozhovor s partnerem, s kamarádkou, se sestrou, sdílení s ostatními pěstouny, informace na internetu, knihy, filmy, modlitby. Na otázku, zda je užitečné a zda pěstounkám pomáhá vzdělávání pro pěstouny, se objevovaly odpovědi: *„Je to na nic.“* (Hana), *„To už mám dávno za sebou, možná pro začínající pěstouny je to dobré“* (Anna)

Jiné pěstounky odpovídaly, že povinné vzdělávání pro ně význam má. *„Vždycky se tam něco dozvím.“* (Miriam)

Pěstounky se shodly, že je pro ně důležité setkávání s jinými pěstouny a společné sdílení. V tomto kontextu několikrát zaznělo, že rády jezdívají na vícedenní vzdělávací pobyty, kde mají dostatek prostoru pro rozhovory s ostatními pěstouny. Pomocí je také spolupráce s klíčovým pracovníkem doprovázející organizace.

6.9 Diskuse

Z výpovědí respondentů je patrné, že si potřebu budování identity u jejich přijatých dětí uvědomují. Uvědomují si, že budování identity dítěte v náhradní rodinné péči je odlišné od budování identity dítěte, které vyrůstá ve své vlastní rodině. Dítě v náhradní rodinné péči je zatíženo minulostí, je součástí rodiny vlastní a rodiny pěstounské.

„Pěstounství je sdílené rodičovství.“ (Semerádová, 2012. s. 3). Část identity dítěte v náhradní rodinné péči je odlišná od identity náhradních rodičů a vztahuje se k rodině, ze které dítě vychází. Problematická byla pro pěstouny z výzkumného souboru právě tato část. Pěstouni se o biologickou rodinu dítěte nezajímali, s dítětem o rodině průběžně nemluvili, obávali se navázat kontakt a udržovat vztah dítěte s jeho rodinou. Ve většině případů se jejich aktivita omezila na prvotní sdělení dítěti, že je přijaté, a na občasné odpovědi ve chvílích, kdy se děti ptaly.

Je důležité, aby sociální pracovníci věnovali tématu biologické rodiny dítěte v náhradní rodinné péči velkou pozornost, aby pěstouny podporovali, motivovali a vedli k aktivnímu přístupu k minulosti dítěte, aby pěstounům pomáhali zpracovávat jejich obavy, vedli je ke komunikaci s dítětem o jeho minulosti a rodině. Existuje řada metod, jak s minulostí dítěte pracovat. Může se pracovat s životním příběhem dítěte, vytvářet tzv. kniha života, osa života, rodokmen apod.

Práce s životním příběhem pomáhá ujasnit dítěti, proč došlo k jeho odloučení od rodičů, proč se o ně rodiče nemohli starat, pochopit svoji minulost, vážít si sebe sama. Přínosem pro dítě je již samotný proces práce. Výsledkem může být kniha, video, záznamy ze setkání (Ryan, Walker, 2006, s. 5–7).

Další možností, jak pomoci dětem v náhradních rodinách budovat jejich zdravou identitu, je podporovat kontakt dítěte s jeho rodinou, navázat a udržovat jejich vzájemný vztah. Rodinní příslušníci mohou pomoci dítěti chápat vlastní minulost. Aby bylo setkání dítěte s příbuznými přínosem, musí být dobře připravené. Vždy je nutné dobře uvážit, kde je osobní kontakt pro dítě vhodný. V některých případech může vhodnější kontakt písemný, telefonický či internetový. Pěstounské rodiny se kontaktům brání, obávají se narušení soukromí, obávají se, že kontakt může negativně ovlivnit chování dítěte (Semerádová, 2012, s. 3).

Pracovníci doprovázejících organizací by měli umět pracovat s technikami pro zpracovávání minulosti dítěte, měli by se v tomto směru vzdělávat, využívat je v praxi. Další důležitou dovedností sociálních pracovníků je příprava a vedení asistovaných kontaktů dítěte s jeho biologickou rodinou.

Závěr

Cílem práce bylo zjistit a popsat, jak pěstouni nahlízejí na potřebu budování identity dítěte umístěného do náhradní rodinné péče. Výsledky výzkumu jsou popisovány v šesté kapitole, která se věnuje interpretaci získaných dat. Data byla interpretována pomocí kategorizovaných kódů. Interpretační část je rozdělena do devíti podkapitol. První podkapitolou je funkce rodiny, rodinná identita. Respondenti výzkumu potvrzovali důležitost rodiny. Rodina je důležitá pro ně osobně, je důležitá pro jejich přijaté dítě. Rodina sehrává v jejich životech nenahraditelnou roli a zároveň je důležitá pro budování identity dítěte, které se ocitá v náhradní rodinné péči. Respondenti popisovali rodinu jako domov, jistotu, spojení, místo vztahů, zakořenění a sounáležitosti. Rodina představovala pro respondenty především vztah a pocit, že někam patřím. Pro budování identity je důležitá kontinuita (Říčan, 2014), je to neustálý proces, je založená na kvalitě péče a vztahů, na zkušenosti s ostatními lidmi (Sobotková, Očenášková, 2013). Potřeba budování identity přijatého dítěte je pěstouny vnímána již od chvíle přijetí dítěte do jejich péče.

Druhá podkapitola je věnována náhradní rodinné péči a následkům minulosti pro přijaté dítě. Respondenti popisovali, s jakými následky se u dítěte setkávali. U dětí se objevovalo nízké sebevědomí, nejistota, strach, nedůvěra, potřeba pozornosti, citová závislost, vztek, potřeba „nasytit“ se láskou. Reakce na potřeby dítěte, ujišťování dítěte o místě v jejich rodině, byly od počátku důležitým momentem pro utváření pozitivní identity dětí.

Ve třetí podkapitole o potřebách dětí popisují, jak nahlíželi respondenti na potřeby dětí, jakým způsobem na ně reagovali, s jakými potřebami se v různých fázích vývoje dítěte setkávali. Pro budování pozitivní identity dítěte bylo důležité postupně naplňovat všechny potřeby dětí. Potřeba vědět kým a odkud jsem, co se stalo v minulosti, je potřebou, se kterou se pěstouni setkávali od počátku soužití s dítětem. Tato potřeba se v intenzivní

podobě objevovala u dětí ve věku jejich puberty, kdy mnohé z dětí začaly hledat své rodiče, sourozence.

Čtvrtá podkapitola pojednává o identitě náhradního rodiče, o náročnosti jejich role. Mnozí autoři (např. Klimeš, Matějček, Winnete, Vágnerová) upozorňují na odlišnost biologického a náhradního rodičovství. Uvědomění si odlišnosti a náročnosti této role může výrazným způsobem ovlivnit budování identity dítěte v náhradní péči. Respondenti si náročnosti a odlišnosti náhradního rodičovství byli plně vědomi. V kapitole je zahrnuto také téma motivace pro přijetí dítěte. Motivem respondentů byla touha po velké rodině, služba dítěti, pomoc dítěti a nemožnost mít dítě vlastní. Motivy se prolínaly, žádný z respondentů neuvedl pouze jediný. Promítaly se do soužití s dítětem.

Identita dítěte v náhradní péči je pátou podkapitolou o odlišnosti situace dítěte, které nevyrůstá ve vlastní rodině. Je popisována jako neustálý proces, prožívání jedinečnosti, vědomí sebe sama. Dítě v náhradní rodinné péči se ocitá v situaci, kdy se musí naučit mít sebevědomí, vyrovnat se se svou minulostí, najít své kořeny. Po zraněních, která zažilo, musí dítě znovu navázat vztah. Vztah k novým rodičům, vztah k novým „sourozencům“, vztah k dalším členům nové rodiny. A opačně, rodiče, děti, prarodiče nové rodiny se učí navázat vztah k dítěti. Tento vztah je základem pro budování identity dítěte. Respondenti si byli vědomi skutečnosti, že přijaté dítě hledá a snaží se nějak pojmout, kým je, že dítě je součástí dvou rodin, té jejich a rodiny biologické, že je odlišné. Respondenti popisovali, že dítě je z jiného hnízda, že se děti na svůj původ ptají. Hovořili o jiných genech, o hledání rodičů dětmi, o otázkách dětí na jejich původ a na rodiče.

Šestá podkapitola interpretační části je zaměřena na biologickou rodinu dítěte. Respondenti potvrzovali, že pro dítě je jejich biologická rodina důležitá, je součástí jejich identity. Popisovali své strachy a obavy, vyjadřovali se ke kontaktům dítěte s jeho rodinou. Respondenti uvedli, že setkání dítěte s jeho rodinou má za následek „rozhozenost“ dítěte a narušuje dočasně chod rodiny. Samotní respondenti nejsou ti, kteří téma biologické rodiny s dítětem otvírají. Iniciátorem bylo ve všech případech dítě, které se ptalo. Mnohé děti později samy začaly své rodiče a sourozence hledat. Respondenti sdělovali dítěti informaci o tom, že se jim nenarodilo, v době, kdy bylo dítě ještě malé. Poté již většinou o tématu nemluvili. O rodině dítěte se komunikovalo pouze ve chvílích, kdy se dítě ptalo. V období puberty, v souladu s poznatky vývojové psychologie, se téma biologické rodiny začalo stávat pro dítě velmi důležitým. Podle sdělení respondentů, kteří

již mají starší děti, se jejich děti začaly o biologickou rodinu intenzivně zajímat a začaly je hledat. Ve všech případech děti hledaly své rodiče a sourozence prostřednictvím internetu. Některé z dětí se spokojily s informacemi a písemným kontaktem přes internet, jiné vyhledaly osobní kontakt. Pěstouni se těchto kontaktů neúčastnili. U čtyř dětí ze zkoumaného souboru probíhají osobní kontakty dítěte s jeho rodinou. Dva z kontaktů jsou realizovány jako kontakty asistované, které vede klíčový pracovník doprovázející organizace. Dvě z dětí jsou v kontaktu s rodinou, kdy setkávání organizují pěstouni. V ostatních případech děti osobní kontakty s rodinou nemají. Jedno z dětí má písemný kontakt s matkou a jedno má kontakt prostřednictvím PC. Pokud nějaké jiné kontakty mezi dětmi a jejich rodinou probíhají, pěstouni o nich moc neví, někdy jenom tuší, že asi něco probíhá.

Sedmá podkapitola je zaměřená na informovanost o biologické rodině a způsobu předávání informací dítěti. Pěstouni mají informace o biologické rodině ze spisů a soudních rozsudků. Tři respondenti uvádějí, že mají aktuální informace o rodičích a sourozencích díky osobním setkáváním dítěte s jeho rodinou. Informace jsou předávány v rozhovorech s dítětem. Iniciátorem rozhovoru je ve všech případech dítě.

Osmá podkapitola, poukazuje na zdroje podpory a pomoci pěstounům při budování identity dítěte. Pro respondenty jsou důležité přirozené zdroje podpory, kterými jsou partneři a jiné blízké osoby. K dalším zdrojům pomoci a podpory řadí internet, knihy, filmy, formální povinné vzdělávání pěstounů, sdílení a setkávání se s jinými pěstouny, podporu ze strany klíčového pracovníka doprovázející organizace.

Devátou podkapitolu jsem věnovala diskusi, která poukazuje na problematickou oblast procesu budování identity dítěte v náhradní rodinné péči, která se vztahuje k biologické rodině dítěte. Jsou zde uvedeny návrhy pomoci a podpory pěstouna a dítěte, kterými může být práce s životním příběhem dítěte či podpora a realizace kontaktů dítěte s jeho biologickou rodinou.

Ve své práci jsem zjišťovala a poté jsem se snažila popsat, jak pěstouni nahlízejí na potřebu budování identity dítěte umístěného do náhradní rodiny. Všichni pěstouni z výzkumného souboru si uvědomují potřebu a odlišnost budování identity dítěte v náhradní péči od utváření identity dítěte, které vyrůstá ve své rodině. Uvědomují si, že dítě je součástí dvou rodin. Výzkumný soubor je početně omezený a nebylo možné dospět k teoretické saturaci, proto není mým cílem získaná data jakkoliv zobecňovat.

Každá rodina měla svůj vlastní individuální pohled, svůj vlastní individuální příběh. Přesto je z výzkumu patrné, že identita dítěte a biologická rodina dítěte v náhradní rodinné péči je něco, co se týká všech pěstounských rodin. Pro nás pracovníky pomáhajících profesí je to výzvou, abychom tématu věnovali pozornost, abychom hledali cesty, jak pěstounům a dětem pomoci, jak je podpořit. Je možné v praxi pracovat s technikami, které pomáhají zpracování životního příběhu dítěte. Pěstouni v odpovědích zmiňovali své zdroje podpory a pomoci. Prakticky všichni dotazovaní zmínili, že jim pomáhá sdílení se s ostatními pěstouny. Jednou z možností je zaměřit povinné vzdělávání pěstounů právě na tento prvek. Mohou být organizovány kluby a setkávání pěstounů, při vzdělávacích aktivitách je možné dávat větší prostor zkušenostem pěstounů a vzájemnému sdílení.

Seznam použité literatury a zdroje

ARCHER, Caroline. *Dítě v náhradní rodině: [nejčastější problémy při výchově mladších dětí v náhradní rodině]*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-717-8578-4.

BAKALÁŘ, Eduard a Jarmila KLÉGROVÁ. Psychické potřeby dítěte. *Právo a rodina*. 2000, (5/2000).

BOWLBY, John. *Odloučení: kritické období raného vztahu mezi matkou a dítětem*. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0076-5.

DUDOVÁ, Radka. *Otcovství po rozchodu rodičovského páru*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2008. Sociologické disertace. ISBN 978-80-7330-136-1.

DUNOVSKÝ, Jiří. *Sociální pediatrie: vybrané kapitoly*. Praha: Grada, 1999. Psyché (Grada). ISBN 80-716-9254-9.

FRANTÍKOVÁ, Jana. *Dospívající dítě v náhradní rodině*. Praha: Občanské sdružení Rozum a cit, 2008.

GRZYMALA-KAZLOWSKA, Aleksandra. Od tożsamości i integracji do społecznego zakotwiczenia – propozycja nowej koncepcji teoretycznej. *Osrodek badan nad migracjami*. 2013a. Dostupné také z: www.migracje.uw.edu.pl

GRZYMALA-KAZLOWSKA, Aleksandra. Zarys koncepcji społecznego zakotwiczenia: Inne spojżenie na tożsamosc, adaptacje i integracje imigrantow. *Kultura i społeczenstwo*. Polska akademia nauk, komitet socjologii, instytut studiow politycznych, 2013b, (3).

KLIMEŠ, Jeroným. *Budování identity dítěte*. Praha: Občanské sdružení Rozum a cit, 2008.

KLIMEŠ, Jeroným. *Budování identity dítěte - nejtěžší výchovný úkol v moderní společnosti* [online]. 2006 [cit. 2019-03-13]. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/files/clanky/7713/Budovani_identity_ditete.pdf

KOLEKTIV AUTORŮ. *Dobrý pěstoun: náhradní rodinná péče v ČR*. Tábor: Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR, 2018. ISBN 978-80-907053-2-6.

KONEČNÁ, Hana. *O "negenetickém" rodičovství trochu jinak: informace pro zdravotníky*. Praha: Středisko náhradní rodinné péče, 2012. ISBN 978-80-87455-11-1.

LANGMEIER, Josef a Dana KREJČÍŘOVÁ. *Vývojová psychologie*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2006. Psyché (Grada). ISBN 80-247-1284-9.

LANGMEIER, Josef a Zdeněk MATĚJČEK. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1983-5.

MATĚJČEK, Zdeněk. *Prvních 6 let ve vývoji a výchově dítěte: normy vývoje a vývojové milníky z pohledu psychologa : základní duševní potřeby dítěte : dítě a lidský svět*. Praha: Grada, 2005. Pro rodiče. ISBN 978-80-247-0870-6.

MATĚJČEK, Zdeněk. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál, 1994. Rádce pro rodiče a vychovatele. ISBN 80-852-8283-6.

MATOUŠEK, Oldřich a Hana PAZLAROVÁ. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny: v kontextu plánování péče*. 2., rozš. vyd. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0522-7.

MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada, 2006. Psyché (Grada). ISBN 80-247-1362-4.

NAVRÁTIL, Pavel. *Reflexivní využití teorie v procesu posouzení: Problémy posouzení životní situace v pozdně moderní době*. Brno: Masarykova univerzita Fakulta sociálních studií, 2009.

PALEČEK, Martin. Identita - podivný pojem. *AntropoWeb*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2008, (1/2008). ISSN 1801-8807.

PAZLAROVÁ, Hana, ed. *Pěstounská péče: manuál pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1020-7.

PTÁČEK, [Radek, Hana KUŽELOVÁ a Libuše ČELEDOVÁ]. *Vývoj dětí v náhradních formách péče* [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2011 [cit. 2019-06-22]. ISBN 9788074210402. Dostupné z:

http://www.mpsv.cz/files/clanky/13150/nahradni_pece.pdf

RYAN, Tony a Rodger WALKER. *Vytváření knihy života: Pomáháme dítěti porozumět jeho minulosti*. Natama, 2006.

ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem: [vývojová psychologie] : přepracované vydání*. 3. vyd. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0772-6.

ŘÍČAN, Pavel a Dana KREJČÍŘOVÁ. *Dětská klinická psychologie*. 4., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Grada, 2006. Psyché (Grada). ISBN 80-247-1049-8.

SATIR, Virginia. *Kniha o rodině: [základní dílo psychologie vztahů]*. Vyd. 2. Praha: Práh, 2006. ISBN 80-725-2150-0.

SEMERÁDOVÁ, Monika, Ria ČERNÁ a Barbora ZACHAŘOVÁ. *Metodika doprovázení: Podpora, vzdělávání a kontrola při výkonu náhradní rodinné péče* [online]. 2. Pardubice: Amalthea, 2013 [cit. 2019-03-29]. Dostupné z: <http://www.knihovnanrp.cz/wp-content/uploads/2017/03/publikace-10.pdf>

SEMERÁDOVÁ, Monika. *Metodika zprostředkování kontaktu dítěte s vlastní rodinou* [online]. Amalthea, 2012 [cit. 2019-06-23]. Dostupné z: <http://valika.cz/wp-content/uploads/2014/05/publikace-6.pdf>

SCHOOLEROVÁ, Jayne E. *Adopce vztah založený na slibu: Užitečné rady a postřehy pro adoptivní rodiče a pěstouny*. Praha: Návrat domů, 2002. ISBN 80-7255-066-7.

SINGLY, François de. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-717-8249-1.

SOBOTKOVÁ, Irena. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-717-8559-8.

SOBOTKOVÁ, Irena a Veronika OČENÁŠKOVÁ. *Pěstounská péče očima dospělých, kteří v ní vyrostli: trendy vs. zkušenosti*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. ISBN 978-80-244-3821-4.

SOLAŘOVÁ, Hana, Šárka FRANCÍKOVÁ, Jana KOCOURKOVÁ, Jana NAVRÁTILOVÁ a et.al. *Sborník příspěvků k aktuálním tématům náhradní rodinné péče*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2015. ISBN 978-80-7421-103-4. [cit. 2019-03-29] Dostupné také z: http://www.pravonadetstvi.cz/files/files/Manual_NRP.pdf

UHLÍŘOVÁ, Veronika. *Vztahový labyrint v náhradní rodině*. Občanské sdružení Rozum a Cit, 2012.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychický vývoj dítěte v náhradní rodinné péči*. Praha: Středisko náhradní rodinné péče, 2012. ISBN 978-80-87455-14-2.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vyd. 2. dopl. a přeprac. Praha: Karolinum, 2012. ISBN 978-80-246-2153-1.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Základy psychologie*. V Praze: Karolinum, 2004. ISBN 978-80-246-0841-9.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0956-8.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Současná psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0696-5.

VÝROST, Jozef a Ivan SLAMĚNÍK. *Sociální psychologie*. Praha: ISV, 1997. Psychologie (ISV). ISBN 80-858-6620-X.

WINNETE, Petra. *Užitečný rádce pro (náhradní) rodiče: adoptivní rodiče, partnery rodičů, příbuzné, pěstouny a pečovatele*. Natama, 2016.

WINNETE, Petra. *Co to je attachment*. Praha: Natama Publishing, 2018. ISBN 978-80-907023-1-8.

WOSIK-KAWALA, Danuta. Dziecko wychowywane w rodzinie zastępczej. *Wychowanie w Rodzinie*. 2015, (1).

ZEZULOVÁ, Dagmar. *Pěstounská péče a adopce*. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0065-9.

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ze dne 3. února 2012.

Zákon 359/1999 Sb., zákon o sociálně-právní ochraně dětí, ze dne 30. 12. 1999.

,